ULUSLARARASI TÜRKÇE EDEBİYAT KÜLTÜR EĞİTİM DERGİSİ

TEKE

ISSN: 2147-0146

Haziran June Volume 10/2 2021

İmtiyaz Sahibi, Yazı İşleri Müdürü ve Editörü /

License Owner, Editorial Manager and Editor

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

Editör Yardımcıları / Editor Assistants

Doç. Dr. Nurşat BİÇER - Doç. Dr. Onur ER

Alan Editörleri

Prof. Dr. Osman MERT *(Atatürk Üniversitesi)* - Türk Dili

Prof. Dr. Esma ŞİMŞEK *(Fırat Üniversitesi)* - Türk Edebiyatı

Prof. Dr. Mehmet TEZCAN *(Bursa Uludağ Üniversitesi)* -Tarih

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN *(Bursa Uludağ Üniversitesi)* - Arkeoloji ve Sanat Tarihi

Doç. Dr. Nurullah ŞAHİN *(Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)* Türkçe Eğitimi

Doç. Dr. Safiye SARICI BULUT *(Gazi Üniversitesi)* - Eğitim Bilimleri

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Abamüslim AKDEMİR *(Bursa Uludağ Üni.)*- Prof. Dr. Ahmet BURAN *(Fırat Üni.)*

Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU *(Bursa Uludağ Üni.)* - Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ *(Kırıkkale Üni.)*

Prof. Dr. Cumaali ŞABANOV *(Özbekistan)* - Prof. Dr. Erden KAZHYBEK *(Kazakistan)*

Prof. Dr. Funda KARA *(Atatürk Üni.)* - Prof. Dr. Galip GÜNER *(Erciyes Üni.)*

Prof. Dr. Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA *(Marmara Üni.)* - Prof. Dr. Gülhan ATNUR *(Atatürk Üni.)*

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN *(TDK - Ege Üni.)* - Prof. Dr. Hacı Ömer KARPUZ *(İstanbul Kültür Üni.)*

Prof. Dr. İrfan MORİNA *(Kosova Cum.)* - Prof. Dr. Luo XIN *(Çin Halk Cum. Pekin Üni.)* -

Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL *(İstanbul Kültür Üni.)* - Prof. Dr. Metin EKİCİ *(Ege Üni.)*

Prof. Dr. Metin ÖZARSLAN *(Hacettepe Üni.)* - Prof. Dr. Mihail DOBROVİTS *(Macaristan)*

Prof. Dr. Muammer DEMİREL *(Bursa Uludağ Üni.)* - Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR *(Atatürk Üni.)*

Prof. Dr. Murat YAKAR *(Mersin Üni.)* - Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH *(Erciyes Üni.)*

Prof. Dr. Mustafa ÖNER *(Ege Üni.)* - Prof. Dr. Peter ZIEME *(Almanya)*

Prof. Dr. Rıdvan CANIM (*Trakya Üni.*) - Prof. Dr. Serhan ALKAN İSPİRLİ *(Atatürk Üni.)*

Prof. Dr. Serhat ZAMAN *(Bursa Uludağ Üni.)* - Prof. Dr. Tsend BATTULGA *(Moğolistan)*

Prof. Dr. Ülkü ELİUZ *(Karadeniz Teknik Üni.)* - Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ *(Karadeniz Teknik Üni.)*

Doç. Dr. Ergin JABLE *(Kosova)* - Doç. Dr. Vefa GULİYEVA *(Azerbaycan)*

Doç. Dr. Aleksandr VASİLYEV *(Rusya Federasyonu)* - Dr. Fahri VALEHOĞLU *(Azerbaycan)*

Dr. Nazım MURADOV *(K.K.T.C.)* - Dr. Nurdin USEEV *(Manas Üni.)*

Rafig HÜMMET *(Gürcistan)*

Yayın Danışma Kurulu / Board of Editorial Advisor

Prof. Dr. Ayşehan Deniz ABİK *(Çukurova Üni.)* - Prof. Dr. Cefer M. CEFEROV *(Azerbaycan Pedagoji Üni.)*

Prof. Dr. Harun DUMAN *(Marmara Üni.)* - Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH *(Erciyes Üni.)*

Prof. Dr. Kemal ABDULLA *(Azerbaycan Diller Üni.)* - Prof. Dr. Kemal YAVUZ *(Fatih Sultan Mehmet Üni.)*

Prof. Dr. Mahmut DOĞRU *(YÖK)* - Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU *(Emekli Öğretim Üyesi)*

Prof. Dr. Yavuz AKPINAR *(Emekli Öğr. Üyesi)* - Dr. Öner KABASAKAL *(TİKA Eski Başkanı)*

Genel Koordinatörler / General Coordinators

Doç. Dr. İsmail ÇOBAN - Doç. Dr. Faruk POLATCAN

Yabancı Dil Sorumluları / Responsible for Foreign Language

Dr. Sinan DİNÇ - Dr. Negizbek ŞABDANALİYEV - Uz. Ayten M. HACILAR

Düzelti Sorumluları / Responsible for Revision

Dr. Fatih CAN - Öğr. Gör. Dr. Bahattin ŞİMŞEK

Kaynakça Sorumlusu / Responsible for Bibliography

Muhammet Lütfü AKYÜZ

Sanat Danışmanı / Art Advisor

Görsel Sanatlar Uz. Levent ALYAP

Sayının Hakemleri / Reviewers of the Issue

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR *(Karadeniz Teknik Üni.)* - Prof. Dr. Beyhan KANTER *(Mardin Artuklu Üni.)*

Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ *(Kırıkkale Üni.)* - Prof. Dr. Cengiz GÖKŞEN *(Osmaniye Korkut Ata Üni.)*

Prof. Dr. Cüneyt AKIN *(Afyon Kocatepe Üni.)* - Prof. Dr. Duygu UÇGUN *(Pamukkale Üni.)*

Prof. Dr. Engin ÇETİN *(Çukurova Üni.)* - Prof. Dr. Erdoğan BOZ *(Eskişehir Osmangazi Üni.)*

Prof. Dr. Esma ŞİMŞEK *(Fırat Üni.)* - Prof. Dr. Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA *(Marmara Üni.)*

Prof. Dr. Hacı Ömer KARPUZ *(İstanbul Kültür Üni.)* - Prof. Dr. Hamza ALTIN *(Bingöl Üni.)*

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN *(Bursa Uludağ Üni.)* - Prof. Dr. İlker AYDIN *(Ordu Üni.)*

Prof. Dr. Kelime ERDAL *(Bursa Uludağ Üni.)* - Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA *(Bursa Uludağ Üni.)*

Prof. Dr. Keziban TEKŞAN *(Ordu Üni.)* - Prof. Dr. Mehmet ÇANLI *(Hitit Üni.)*

Prof. Dr. Mehmet TEZCAN *(Bursa Uludağ Üni.)* - Prof. Dr. Muammer Mete TAŞLIOVA *(Ankara Y. Beyazıt Üni.)*

Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH *(Erciyes Üni.)* - Prof. Dr. Mustafa ÖNER *(Ege Üni.)*

Prof. Dr. Nadir İLHAN *(Kırşehir Ahi Evran Üni.)* - Prof. Dr. Nesrin KARACA *(Bursa Uludağ Üni.)*

Prof. Dr. Şureddin MEMMEDLİ *(Ardahan Üni.)* - Prof. Dr. Tülin ARSEVEN *(Akdeniz Üni.)*

Prof. Dr. Ülkü Eliuz *(Karadeniz Teknik Üni.)* - Prof. Dr. V. Doğan GÜNAY *(Emekli Öğr. Üyesi)*

Doç. Dr. Adnan TAŞGIN *(Atatürk Üni.)* - Doç. Dr. Ahmet EDİ *(Ağrı İbrahim Çeçen Üni.)*

Doç. Dr. Ahmet Nurullah ÖZDAL *(Ağrı İbrahim Çeçen Üni.)* - Doç. Dr. Berna ÜRÜN KARAHAN *(Kafkas Üni.)*

Doç. Dr. Beytullah KARAGÖZ *(Tokat Gaziosmanpaşa Üni.)* - Doç. Dr. Deniz MELANLIOĞLU *(Kırıkkale Üni.)*

Doç. Dr. Erkan ÇER *(Amasya Üni.)* - Doç. Dr. Ersoy TOPUZKANAMIŞ *(Balıkesir Üni.)*

Doç. Dr. Esra Nur TİRYAKİ *(Mustafa Kemal Üni.)* - Doç. Dr. Faruk POLATCAN *(Sinop Üni.)*

Doç. Dr. Fatma BÖLÜKBAŞ KAYA *(İstanbul Üni.)* - Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM *(İstanbul Üni.)*

Doç. Dr. M. Abdullah ARSLAN *(Erzincan Binali Yıldırım Üni.)* - Doç. Dr. Mehmet Emin BARS *(Bingöl Üni.)*

Doç. Dr. Muhammed HÜKÜM *(Sakarya Üni.)* - Doç. Dr. Murat ŞENGÜL *(Fırat Üni.)*

Doç. Dr. Oğuzhan YILMAZ *(Erzincan Binali Yıldırım Üni.)* - Doç. Dr. Samet AZAP *(Kastamonu Üni.)*

Doç. Dr. Selami ALAN *(Bolu Abant İzzet Baysal Üni.)* - Doç. Dr. Selma GÜLSEVİN *(Dokuz Eylül Üni.)*

Doç. Dr. Sezgin DEMİR *(Fırat Üni.)* - Doç. Dr. Süleyman Kaan YALÇIN *(Fırat Üni.)*

Doç. Dr. Üyesi Elif ÖKSÜZ GÜNEŞ *(Karadeniz Teknik Üni.)* - Doç. Dr. Y. Mahmut YAKAR *(Erzincan Binali Yıldırım Üni.)*

Dr. Öğr. Üyesi G. Osman GEÇER *(Niğde Ömer Halisdemir Üni.)* - Doç. Dr. Nurullah ŞAHİN *(Ağrı İbrahim Çeçen Üni.)*

Dr. Öğr. Üyesi G. Mükerrem ÖZTÜRK *(R. Tayyip Erdoğan Üni.)* - Dr. Öğr. Üyesi İrfan Murat YILDIRIM *(M. Celâl Bayar Üni.)*

Dr. Öğr. Üyesi Kurtuluş ÖZLÜ *(Amasya Üni.)* - Dr. Öğr. Üyesi Nurdin USEEV *(Kırgızistan-Türkiye Manas Üni.)*

Dr. Fidan GEÇİCİ *(Afyon Kocatepe Üni.)*

TEKE

ULUSLARARASI TÜRKÇE EDEBİYAT KÜLTÜR EĞİTİM DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF TURKISH LITERATURE CULTURE EDUCATION

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi,
üç ayda bir yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
*Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi'*nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları www.tekedergisi.com'a aittir.
Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz.
Yayın kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.
Gönderilen yazılar iade edilmez.

ISSN: 2147-0146

ASOS Index, Index Copernicus, Türk Eğitim İndeksi, Arastirmax, Academic Journals Database Akademik Dizin, ResearchBib, InfoBase Index, Root Indexing, OAJI, Advanced Science Index, ESJI, Harvard Library, Scilit, Genamics, EBSCO, SOBIAD, MLA, MIAR, DRJI, TR Dizin tarafından dizinlenmektedir.

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Şükrü ÖZEN - Zekerya BATUR

TÜRKLERDE HİTABET: ORHUN YAZITLARI, DİVANU LUGAT-İT TÜRK VE NUTUK *(Araştırma Makalesi)*

ORATORY IN TURKS: ORKHUN INSCRIPTIONS, DİVANU LUGAT-İT TÜRK VE NUTUK

413-431

Emine TEMEL

ALTIN ORDU, KIRIM, KAZAN HANLIKLARI'NA AİT YARLIK VE BİTİKLERDE MESLEK ADLARI *(Araştırma Makalesi)*

OCCUPATIONAL NAMES IN THE YARLIQS AND BITIKS OF BELONG TO THE GOLDEN HORDE, CRIMEAN AND KAZAN KHANATES

432-454

Emrah BOZOK

KARADENİZ BÖLGESİNDE GREK HARFLİ YENİ BİR TÜRKÇE KİTABE *(Araştırma Makalesi)*

A NEW TURKISH INSCRIPTION WRITTEN IN GREEK LETTERS IN THE BLACK SEA REGION

455-466

Kenan ACAR

TÜRKİYE TÜRKÇESİ ATASÖZLERİNDE "OL-" FİİLİNİN ANLAM SIRALAMASI VE BU ANLAMLARIN GENEL SÖZLÜKLERDEKİ DURUMU *(Araştırma Makalesi)*

THE MEANING PRIORITY LIST OF THE VERB "OL-" IN TURKISH PROVERBS AND STATUS OF THESE PROVERBS IN GENERAL DICTIONARIES

467-488

Betül BÜLBÜL OĞUZ

ÖRGÜ MODEL ADLANDIRMALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME *(Araştırma Makalesi)*

AN EXAMINATION OF THE NAMES OF KNITTING MODELS

489-510

Emel TEK

+SIrA- MORFEMİNİN YAPI, KÖKEN VE GÖREV İNCELEMESİ *(Araştırma Makalesi)*

ANALYSIS OF THE STRUCTURE, ORIGIN AND FUNCTION OF +SIrA- MORPHEME

511-525

Ahsen AYAN

DİLSEL VE DİL ÖTESİ VERİLER ARACILIĞIYLA CİNSELLİK / EROTİZM KODLAYICILARININ SEZDİRİLMESİ: SENARYO ÖRNEKLERİ *(Araştırma Makalesi)*

IMPLICATION OF SEXUALITY AND EROTISM ENCODERS THROUGH LANGUAGE AND PARALINGUISTIC DATA: ON SCENARIO EXAMPLES

526-538

Çiğdem KALEGERİ

-DI / -DU mI / mU BİRLEŞİK EKLİ BİRLEŞİK TÜMCE *(Araştırma Makalesi)*

COMPOUND SENTENCES WITH COMPOUND SUFFIX -DI / -DU mI / mU

539-550

Feyza TOKAT

"İSTER İSTEMEZ" İKİLEMESİ ÜZERİNE *(Araştırma Makalesi)*

ON REDUPLICATION "İSTER İSTEMEZ"

551-562

Cafer ÖZDEMİR

BİR ŞİİR ŞERHİ: YUNUS'UN DÜNYASINDA DERVİŞ KİMLİĞİ *(Araştırma Makalesi)*

AN EXPLANATION OF POET: DERVIS IDENTITY IN YUNUS'S WORLD

563-577

Esranur KARAÇENGEL - Zeynep ŞAHİN

TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA *SEVGİLİ ARSIZ ÖLÜM (Araştırma Makalesi)*

DEAR SHAMELESS DEATH IN THE CONTEXT OF GENDER

578-593

Gökhan REYHANOĞULLARI

ŞİİR VE UNSURLARININ ANLAMLA İLİŞKİSELLİĞİ ÜZERİNE *(Araştırma Makalesi)*

ON THE RELATIONALITY OF THE POEM AND ITS ELEMENTS WITH THE MEANING

594-615

Nilüfer İLHAN

DEHŞETİN KAPISINI ARALAMAK: İZZET YASAR'IN ÖYKÜLERİNDE GOTİK ÖGELER *(Araştırma Makalesi)*

OPENING THE DOOR TO HORROR: GOTHIC ELEMENTS IN İZZET YASAR'S STORIES

616-632

Ersin ÇETİNKAYA

RUS SEMBOLİST ŞAİRLER A. A. BLOK, V. YA. BRYUSOV VE K. D. BALMONT'DA DEVRİMİN YANSIMASI OLARAK İSKİTLER *(Araştırma Makalesi)*

SCYTHIANS AS A REFLECTION OF THE REVOLUTION IN POEMS OF THE RUSSIAN SYMBOLIST POETS A. A. BLOK, V. YA. BRYUSOV, K. D. BALMONT

633-648

Engin BÖLÜKMEŞE - Sudan ALTUN

GÜRCÜ ROMANTİZMİNDE NİKOLOZ BARATAŞVİLİ'NİN "*TULPAR*"I *(Araştırma Makalesi)*

"TULPAR" OF NIKOLOZ BARATASHVILI IN GEORGIAN ROMANTISM

649-660

Seçkin SARPKAYA - Erhan SOLMAZ

MİZAH VE MEKÂN İLİŞKİSİNDE TEBRİZ: LATİFELER, EŞEKLER KAHVESİ VE DÜBBELER *(Araştırma Makalesi)*

TABRİZ IN THE CONTEXT OF HUMOR AND PLACE: JOKES, EŞEKLER KAHVESİ AND DUBBES

661-680

Yeliz SAYGILI SAVAŞ

KIRŞEHİR YÖRESİ AĞITLARINDA AL(A)MANYA İMGESİ *(Araştırma Makalesi)*

GERMANY IMAGE IN KIRŞEHİR REGION LAMENT

681-702

N. Gamze ILICAK - Kemal ÇİNKO

YAPAY ZEKÂNIN YARATTIĞI MASAL: PRENSES İLE TİLKİ *(Araştırma Makalesi)*

THE FAIRY TALE CREATED BY ARTIFICIAL INTELLIGENCE: THE PRINCESS AND THE FOX

703-719

Şener DEMİREL - Hacer DENİZ

5. SINIF TÜRKÇE DERS KİTABINDAKİ ŞİİRLERİN ÇOCUĞA GÖRELİK ÖLÇÜTLERİNE GÖRE İNCELENMESİ *(Araştırma Makalesi)*

ANALYSIS OF THE POEMS IN THE 5TH GRADE TURKISH COURSE BOOK ACCORDING TO THE CRITERIA OF CHILD-APPROPRIATENESS

720-740

Fatih KANA - Baran KİLER

ORTAOKUL TÜRKÇE DERS KİTAPLARININ ÖĞRETİM PROGRAMINDAKİ ANAHTAR YETKİNLİKLER AÇISINDAN İNCELENMESİ *(Araştırma Makalesi)*

ANALYSIS OF SECONDARY SCHOOL TURKISH COURSE BOOKS IN TERMS OF KEY COMPETENCES IN THE TEACHING PROGRAM

741-755

Aslı MADEN

SÖZ VARLIĞINI ZENGİNLEŞTİRME AÇISINDAN TÜRKÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI *(Araştırma Makalesi)*

THE TURKISH COURSE CURRICULUM IN TERMS OF VOCABULARY ENRICHMENT

756-777

Sinem GÖNEN KAYACAN - Vildan ÖNCÜL

YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ DERS KİTAPLARINDAKİ TERİM KARMAŞASI *(Araştırma Makalesi)*

TEACHING TURKISH TO FOREIGNERS TERM CONFUSION IN TEXTBOOK

778-790

Semih Alper DÜNDAR - Fatma AÇIK

TÜRKÇEYİ YABANCI DİL OLARAK ÖĞRENEN ÖĞRENCİLERİN YAZMA VERİLERİNDEKİ KÜLTÜR UNSURLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ *(Araştırma Makalesi)*

EVALUATION OF CULTURAL ELEMENTS IN WRITING DATA OF STUDENTS LEARNING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE

791-811

Ahmet YILMAZ

TÂHİRÎLER'İN KURUCUSU VE İLK HÜKÜMDARI TÂHİR B. HÜSEYİN'İN LİDERLİK VASIFLARI *(Araştırma Makalesi)*

LEADERSHIP QUALIFICATIONS OF TAHIR IBN HUSAYN AS THE FOUNDER AND FIRST RULER OF TAHİRİDS

812-823

Deniz DOĞRU

1923-1950 YILLARI ARASINDA TOPRAK REFORMU GİRİŞİMLERİ VE ÇİFTÇİYİ TOPRAKLANDIRMA KANUNUNA YAPILAN MUHALEFET *(Araştırma Makalesi)*

SOIL REFORM ATTEMPTS AND THE OPPOSITION TO THE FARMER GROUNDING LAW BETWEEN 1923-1950

824-839

Editörden

Değerli Okuyucular,

Uluslararası TEKE Dergisi yöneticileri ve yayın kurulu üyeleri olarak dergimizin 38. (10/2) sayısını yayımlarken dergimizle ilgili bir başarının haklı gururunu ve mutluluğunu yaşamaktayız.

Yapmış olduğumuz incelemelerde dergimizin 37 sayısında yayımlanan makalelerin DergiPark üzerinden (https://dergipark.org.tr/tr/pub/teke adresinden) 1.191.538 kez indirilmiş olduğunu tespit ettik:

Derginin Sayı Numarası	Makalelerin DergiPark Üzerinden Toplam İndirme Sayısı
1. Sayı / 1(1)	29.893
2. Sayı 1(2)	18.212
3. Sayı / 1(3)	20.510
4. Sayı / 1(4)	23.937
5. Sayı / 2(1)	23.474
6. Sayı / 2(2)	28.735
7. Sayı / 2(3)	15.137
8. Sayı / 2(4)	36.033
9. Sayı / 3(1)	38.776
10. Sayı / 3(2)	29.167
11. Sayı / 3(3)	33.636
12. Sayı / 3(4)	33.318
13. Sayı / 4(1)	42.860
14. Sayı / 4(2)	40.240
15. Sayı / 4(3)	41.495
16. Sayı / 4(4)	40.746
17. Sayı / 5(1)	54.179
18. Sayı / 5(2)	91.001
19. Sayı / 5(3)	32.937
20. Sayı / 5(4)	46.898

30. Sayı / 8(2)	22.973
31. Sayı / 8(3)	24.178
32. Sayı / 8(4)	9.209
33. Sayı / 9(1)	8.289
34. Sayı / 9(2)	5.594
35. Sayı / 9(3)	7.225
36. Sayı / 9(4)	1.929
	Toplam: 1.191.538

Makalelerin indirilme sayılarına dergimizin ana sayfasından (http://www.tekedergisi.com/) ve tarama gruplarının sayfalarından indirilme sayıları da eklenince bu sayının milyonlarla ifade edildiğini belirtmek isterim.

Değerli Okuyucular,

Dergimizin 38. (10/2) sayısının "Kapak", "Editörden" ve "İçindekiler" sayfaları, adı "kültür", "sanat", "başarı" ve "vefa" kavram işaretleriyle özdeşleşmiş Sanat Danışmanımız, İllüstratör Levent ALYAP tarafından tasarlamıştır.

ALYAP, "Kapak" tasarımında, elde edilen başarıya dikkat çekmek amacıyla dergimizin logosuna; "İçindekiler" sayfasında (Erzurum'da) Emir Saltuk'a ait olması kuvvetle muhtemel kümbet üzerindeki betimlemelerden birinin üç boyutlu modellemesine; "Editörden" sayfasında ise Köl Tigin Anıt Mezar Kompleksi'ne ait bir tasarıma yer vermiştir.

Dergimizin bu sayısında yer alan dil, edebiyat, tarih, sanat tarihi, kültür ve eğitim alanında yazılan makalelerin ilgili alanlarda çalışan bilim insanlarına ve Türklük Bilimi tutkunlarına yararlı olmasını diliyor; yazarlarımıza, hakemlerimize, yayın ve danışma kurulu üyelerine, Uluslararası TEKE Derneği ve Uluslararası TEKE Akademi mensuplarına teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

Temel, E. (2021). Altın Ordu, Kırım, Kazan Hanlıkları'na ait yarlık ve bitiklerde meslek adları *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 10*(2), 432-454.

*Uluslararası **T**ürkçe **E**debiyat **K**ültür **E**ğitim Dergisi Sayı: 10/2 2021 s. 432-454, TÜRKİYE*

Araştırma Makalesi

ALTIN ORDU, KIRIM, KAZAN HANLIKLARI'NA AİT YARLIK VE BİTİKLERDE MESLEK ADLARI

Emine TEMEL*

Geliş Tarihi: Kasım, 2020 ***Kabul Tarihi: Nisan, 2021***

Öz

Harezm Türkçesi (13-15. yy.), Aral Gölü'nün güneyinde, Karahanlı Türkçesi temelinde gelişen, Oğuz, Kıpçak, Kanglı gibi Türk boylarının edebî dilleri altında teşekkül etmiş bir yazı dilidir. Siyasi bakımdan Çingiz Han'ın torunu Batu Han tarafından kurulan Altın Ordu Devleti'nin hâkim olduğu Harezm bölgesinde gelişen yazı dilinin sınırları Kırım ve Derbend'e kadar uzanmaktadır.

Bu çalışmada, Harezm Türkçesinin Harezm-Kıpçak kolunda ve Altın Ordu, Kırım ve Kazan sahalarında meydana getirilen eserlerden yarlık ve bitikler, içerdikleri meslek adları bağlamında ele alınacaktır. A. Melek Özyetgin'in *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi* adlı eseri esas alınmak suretiyle tespit edilen meslek adları, icra edildikleri alanlara göre tasnif edilecek ve Altın Ordu halkının sosyal, iktisadi, siyasi vb. hayatlarına dikkat çekilecektir.

Anahtar Sözcükler: Harezm, Harezm Türkçesi, yarlık ve bitikler, meslek adları, Eski Türk kültürü, kavram alanı.

OCCUPATIONAL NAMES IN THE YARLIQS AND BITIKS OF BELONG TO THE GOLDEN HORDE, CRIMEAN AND KAZAN KHANATES

Abstract

Khwarazm Turkish (13-15th century) is a written language that developed on the basis of Karakhanid Turkish in the south of Aral Sea, and which was formed under the influence of the literary language characteristics of Oghuz, Kipchak, Kangli and other Turkish tribes. The borders of this written language, which developed in Khwarazm region dominated by the Golden Horde State founded by Batu Han, the grandson of Genghis Khan, extends to Crimea and Derbend.

In this study, the works named yarliqs and bitiks that were produced in the Khwarazm-Kipchak branch of Khwarazm Turkish and in the Golden Horde, Crimea and Kazan areas will be discussed in the context of their profession names. A. Melek Özyetgin's work *The Language and Style Analysis of the Yarliqs and Bitiks in the Golden Horde, Crimea and Kazan Areas*, the occupational names that were obtained will be classified according to the areas in which they were performed and the attention will be drawn to the social, economic, political etc. lives of the Golden Horde people.

Keywords: Khwarazm, Khwarazm Turkish, yarliqs and bitiks, occupational names, Old Turkic culture, conceptual field.

* Dr.; İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Ed. ABD, emine.temel@istanbul.edu.tr

Giriş

Türk Moğol Devleti'nin (1206-1294) kurucusu olan Çingiz Han (1155-1227), daha hayatta iken ülkesinin yönetimini dört ulus şeklinde oğulları arasında paylaştırmış ve Doğu Avrupa'daki Deşt-i Kıpçak bölgesinden doğuda İrtiş Nehri'ne ve güneyde İran ve Afganistan'a kadar uzanan toprakları, en büyük oğlu olan Coçi Han'a (1169-1227) bırakmıştır. Fakat Coçi Han babası Çingiz Han'dan altı ay önce ölünce topraklarının batı kısmı oğlu Batu Han'a (1224-1255) (Togan, 1981, s. 62). Batu Han, Deşt-i Kıpçak, Bulgar bölgesi, Kırım ve Derbent'e kadar genişleyen Kafkasya topraklarını ele geçirdikten sonra zamanla sınırlarına Macaristan, Polonya ve Dalmaçya'yı da dâhil etmiş ve Altın Ordu Devleti'nin (1241-1502) temellerini atmıştır (Yakubovski, 1976, s. 41).

Altın Ordu Devleti, Çingiz Han'ın sahip olduğu Orta Asya'daki toprakların hepsine hâkim olmak isteyince Emir Timür (1336-1405), bu duruma mâni olmak için çeşitli bozgunlarda bulunmaya başlamıştır. Emir Timür'ün Altın Ordu Devleti üzerine yapmış olduğu saldırıların artması sonucunda gittikçe gücünü yitiren devlet, içine düştüğü taht kavgaları yüzünden parçalanarak dörde ayrılmıştır: Kırım Hanlığı, Kazan Hanlığı, Astrahan Hanlığı, Altın Orda Devleti'nin merkezi olan Saray veya Taht Hanlığı, Sibir Hanlığı (Saray, 1994, s. 198).

1. Harezm ili ve Harezm Türkçesi

Türk dili tarihinde farklı edebî dillerin ortaya çıkmasına kaynaklık eden ve doğuda Kaşgar'dan sonra batıda önemli bir kültür merkezi olarak Harezm bölgesi karşımıza çıkmaktadır. Harezm, tarihî coğrafyası itibariyle Ceyhun Nehri'nin Aral Gölü'ne döküldüğü yerde, kuzeyde Karakalpakistan (Özbekistan), güneydoğuda Buhara, güneyde ve batıda Türkmenistan ile çevrilidir (Eker, 2006, s. 114-115).

10. yüzyıl itibari ile Orta Asya'daki Türklerin yayılma harekâtından sonra Harezm'de Türk nüfusu etkisini göstermeye başlamıştır. (Eckmann, 2000, s. 2). Bu sahaya gelip yerleşen başta Oğuz, Türkmen, Kıpçak boyları olmak üzere Yimek, Bayavut, Kalaç, Kanklı gibi Türk boyları hem Harezm'in Türkleşmesinde etkili olmuşlar hem de edebî dilin oluşum ve gelişim evresinde yer almışlardır (Akalın, 1988, s. 173). Bunun neticesinde Karahanlı Türkçesi (11-13. yy.) temelinde teşekkül eden ve yerini 14. yy'ın ikinci yarısı itibariyle Doğu Türkçesine (14. yy'ın ikinci yarısı-20. yy'ın başı) bırakan Harezm Türkçesi doğmuştur.

2. Altın Ordu ile Kırım ve Kazan Hanlıkları'na ait yarlık ile bitikler ve yer Alan meslek adları

Çeşitli konularda bilgi alışverişinde bulunmak için han veya padişahların birbirlerine gönderdikleri ve emir mahiyetinde olmayan diplomatik yazışmalara *bitik,* bir hükümdarın yabancı başka bir hükümdara gönderdiği, emir mahiyetinde olan ferman niteliğindeki yazışmalara *yarlık* adı verilmektedir (Özyetgin, 1996, s. 74-75). Bu makalede toplam 6 yarlık ve 12 bitik incelenmiştir:

Altın Ordu (AO) sahasına ait yarlıklar: *Toktamış Han (THY), Temir Kutluk (TKY),* bitikler: *Uluğ Muhammed Han (UMHB), Mahmud Han (MHB), Ahmed Han (AHB)*. Kırım (K) sahasına ait yarlıklar: *Hacı Giray Han (HGHY), Mengli Girey Han (MGHY),* bitikler: *Mengli Girey Han Bitikleri (1469, 1475, 1475-76, 1478, 1479) (MGHB), Eminek Mirza Bitikleri (1476, 1478) (EMB), Nur Devlet Bitiği (NDB).* Kazan sahasına ait yarlıklar: *İbrahim Han (İHY), Sahib Girey Han (SGHY.*

Siyasi olarak Altın Ordu Devleti'ne bağlı olan Harezm coğrafyasından, Altın Ordu'nun merkezi olan Saray'a giden şair ve edipler aracılığıyla bu sahada Harezm Türk yazı dili etkili olmaya başlamıştır. Böylece Altın Ordu nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Kıpçak Türklerinin dili ile Harezm Türkçesi karışmış ve ortaya yeni bir edebî dil çıkmıştır (Ata, 2014, s. 13). Altın Ordu Devleti ve devamında kurulan Kırım ve Kazan Hanlıkları'na ait bu yarlık ve bitikler de Harezm Türkçesinin Harezm-Kıpçak kolunda kaleme alınmıştır. (Özyetgin, 1996, s. 12-13). Bu eserler, resmî evrak niteliğinde olup özellikle hanlıkların tarihi ve Altın Ordu Devleti'nin dili hakkında malzeme sunan ilk kaynaklardır.

Eserler üzerinde yapılan inceleme sonucunda tespit edilen meslek grupları kullanım sıklıklarına göre sıralanmaya ve bu gruplar altında belirtilen meslek adlarının yer aldığı cümlelerden ise -tekrara düşmemek için- sadece farklı sahalara ait yarlık veya bitiklerde geçen örnekler sunulmaya çalışılmıştır.[1] Türklerin yüksek bir uygarlık özelliğinin göstergesi olarak bugün pek çok meslek dalının örneklerini (Güneş, 2016, s. 1532-1543) geçmişte de yaşattığına dikkat çeken bu meslek adları toplam on üç başlık altında tasnif edilmiştir.

2.1. Hizmet ile ilgili meslekler

Bu bölümde, belirli bir güce sahip olan ve hiyerarşik olarak üst tabakanın altında çalışan, yüksek rütbeli kişilere hizmet eden, onların çeşitli işlerini yerine getiren ve bunu meslek olarak yapanlar "hizmet ile ilgili meslekler" başlığı altında incelenmeye çalışılmıştır.

"Hizmet" sektörü altında tespit edilen meslek adları "köle olarak çalışan" ve "hür olarak çalışan" hizmetliler olmak üzere iki alt başlıkta ele alınmıştır.

2.1.1. Köle olarak çalışan hizmetliler

Özgürlükleri ellerinden alınmış, başkalarının malı olarak kendilerinden istifade edilen, kendi ihtiyarı dışında her türlü işi yapmakla yükümlü olan aksi takdirde cezalandırılan kişiler "kölelik" mesleği altında hizmet etmektedir.

Eski Türklerde kölelik müessesi mühim bir yere sahiptir. Hunlar itibariyle kölelerin çeşitli inşaat, tarım ve üretim işlerinde kullanıldığı ve bunların genelde savaş esirlerinden ve çeşitli suçlulardan oluştuğu bilinmektedir (Klyashtorny-Sultanov, 2003, s. 69, 158). Köktürkler zamanında da köleler ganimet olarak görülüp özellikle kadın köleler, ödenmeyen vergilerin karşılığında tazminat olarak istenmekte ve ekonominin önemli bir parçasını oluşturmaktaydı (Ercilasun, 2003, s. 561).

Taranan metinlerde en fazla bu meslek grubunun tespit edildiği göz önüne alındığında, Altın Ordu, Kırım ve Kazan Hanlıkları döneminde köle ticaretinin yaygın olduğu sonucunu çıkartmak mümkündür.

2.1.1.1. Ḳul, bende, kemīne, ʿAbd, yesīr, ḳaravaş "köle, esir"

Taranan metinlerde toplam 20 tane *ḳul*, 4'er tane *bende* ile *kemīne*, 3 tane *ʿabd*, 2 tane *yesīr* ve 1 tane *ḳaravaş* sözcüğü tespit edilmiştir. Bunlardan *ʿabd* ve *yesīr* Arapça kökenli (Kanar, 2009, s. 1228a, 204a), *bende* ve *kemīne* ise Farsça kökenlidir (Kanar, 2008, I, s. 290b; II, s. 12b-13a). Türkçe kökenli *ḳul* sözcüğü ise Eski Türkçeden itibaren "erkek köle" anlamı ile

[1] Öte yandan bazı meslek adları aynı cümlede art arda kullanıldığı için bu maddelerde o cümleler tekrarlı kullanılmıştır.

kullanılır olmuş ve bu şekilde yaygınlık kazanmıştır. "Kara" ve "baş" sözcüklerinin birleşmesi suretiyle oluşan ve akabinde *-b->-v-* değişimine uğrayan *ḳaravaş* sözcüğü de ilk zamanlarda belirli bir cinsiyeti ifade etmeyip hem "erkek" hem de "kadın köle" kavramına karşılık gelirken (Arat, 2006, s. 266) Harezm Türkçesi Dönemi'nde anlam daralmasına uğrayarak daha çok "kadın köle, cariye, hizmetçi kadın" için kullanılmaya başlamıştır (Clauson, 1972, s. 615, 644b). Taranan metinlerden ise sadece Kırım Hanlığı'na ait Hacı Girey Han yarlığında, *ḳul* sözcüğü ile birlikte tekrar grubu olarak yer aldığı görülmektedir:

Ne-kim satsa alsa tavar ḳara ılḳı ***ḳul ḳaravaş*** satsa ve alsa ḫarc ḫarācāt tamġa tartnaḳ almasunlar. (K/HGHY 20-22) "Her ne satsa alsa mal, hayvan sürüsü, *köle cariye* satsa ve alsa, vergi, gümrük, kantar vergisi almasınlar."

Bendeŋüz Beŋ͡gli Girey. (K/MGHB X/15) "*Kul*unuz Bengli Girey."

Devletli sultānımıŋ͡g ʿadl (ü) dādına lāyıḳ kimseneleri devlet ḳapusına bildürmek ***kemīne***ŋize vācibdür. (K/MGHB V/13-14) "Devletli sultanımın adaletine ve doğruluğuna layık kimseleri devlet kapısına bildirmek aciz *kul*unuza vaciptir."

ʿ***Abd***uhu taḥiyyet-i Nūr Devlet. (K/NDHB 11) "*Köle*niz Nur Devlet'in selamıyla."

İmdi ḳarındaşlıḳ ḳılıp Kefeniŋ͡g ol ***yesīr***lerni yiberseŋ͡giz ʿaẓīm minnet bolġay. (K/MGHB III/17-18) "Şimdi kardeşlik edip Kefe'nin o *esir*lerini gönderirseniz, büyük minnet olacak."

2.1.2. Hür olarak çalışan hizmetli

Sultan, hükümdar, bey gibi yüksek mevkide bulunan kimselerin yanlarında çalışan ve belirli bir bedel karşılığında gündelik ve diğer pek çok işi yapmakla yükümlü olan kişiler "hür olarak çalışan hizmetli" mesleği altında ele alınmıştır.

Taranan metinlerde hür olarak çalışan hizmetli anlamında sadece 1 tane meslek adı tespit edilmiştir.

2.1.2.1. Çora "hizmetkâr"

"Hizmetkâr" anlamındaki *çora* sözcüğü sadece Kazan Hanlığı'na ait İbrahim Han yarlığında ve bir yerde geçmektedir:

…neseb-i Caneke Sulṭān bu atlı kim-irselerni āzād yiberildi taḳı Ḫoş Kildi atlıġ ***çora***sın birge bolsun tidük. (KA/İHY 4-5) "…Caneke Sultan soyundan (olan) bu addaki kimseler hür (olarak) gönderildi ve Hoş Kildi adlı *hizmetkâr*ı ile birlikte olsun dedik."

2.2. Haberleşme ve iletişim ile ilgili meslekler

En eski çağlardan itibaren insanlar, hem psikolojik hem de fiziksel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için iletişime gereksinim duymuşlardır. İlk Türk topluluklarında henüz kişisel bir haberleşme sistemi kurulmamıştı. O zamanın en iyi haber kaynakları, çok fazla yer gezip gördükleri için derviş ve tacirler olarak görülüyordu (Baykara, 2001, 152). 11. yüzyılda ise düşmanın gelişini haber vermek ve halkın savaşa hazırlanmasını sağlamak için minare biçimindeki binalarda Türkler tarafından ateş yakılıyordu (Genç, 2015, s. 265). Bunların dışında eski metinlerden de takip edilen ve *Orhun Abideleri*'nde *arḳış tirkiş* (Ercilasun, 2003, s. 505) olarak geçen ticaret kervanları, posta işlerinde sıklıkla istifade edilen ve yaygın olan bir haberleşme aracı olarak kullanılıyordu.

Harezm, pek çok kervanın geçiş yeri olması sebebiyle her türlü haberleşme ve iletişim ağının kurulmasına imkân tanıyan stratejik bir konumdaydı. Bu bölge üzerinde teşkilatlanan Altın Ordu Devleti'nde de bu bağlamda ortaya çıkan meslekler; resmî işler kapsamında "diplomasi", şahsî hususlar kapsamında ise "haber ve posta işleri" başlıkları altında ele alınmıştır.

2.2.1. Diplomasi ile ilgili meslekler

Eski Türk devletlerinde siyasi ilişkilerin yürütüldüğü dış işleri bölümü, devletin en önemli kuruluşlardan biriydi. Devletler arasındaki diplomatik faaliyetlerden sorumlu kâtip, tercüman, elçi gibi çeşitli görevliler bulunmaktaydı (Kafesoğlu, 1998, s. 278).

Taranan bu metinlerde de devletin dış politika ile olan tüm haberleşme ve iletişimini sağlayan *ilçi, keleçi, yolavçı* olmak üzere üç farklı meslek adı tespit edilmiştir.

2.2.1.1. İlçi "elçi"

Eski Türkçede (6-11. yy.) "siyasi birlik, ülke" anlamına gelen daha sonra Orta Türkçe dönemi (11-15. yy.) ile birlikte "millet, il, devlet" gibi kavramları da karşılayan *il / él* sözcüğü, üzerine gelen isimden isim yapan *-çi* eki ile "yabancı ülkelerde hükümet temsilcisi, sefir" anlamındaki *ilçi* sözcüğünü meydana getirmiştir Bu sözcük "temsilci, sefir" anlamı ile ilk defa Eski Uygur Türkçesi döneminde (9-11. yy.) karşımıza çıkarken *Kutadgu Bilig*'de "hükümdar, bey, devlet adamı" (Arat, 1979, s. 193) gibi farklı anlamlarda da kullanılmıştır (Clauson, 1972, s. 121b, 129a).

Taranan metinlerde "*devlet kurumlarındaki diplomatik, idari, siyasi vb. gibi hizmetlerin yerine getirilmesinden sorumlu kişi*" anlamında toplam 16 tane *ilçi* sözcüğü tespit edilmiştir:

Ḳral-ı kāfirden daḫı kemīneŋize ***ilçi*** ādem keldi. (K/MGHB V/9-10) "Kâfir kralınızdan dahi aciz kulunuza *elçi* adam geldi."

Öylerine küç bile ***ilçi*** ḳonaḳ kondurmasunlar. (KA/SGHY 15) "Evlerine zorla *elçi* konuk konaklatmasınlar."

2.2.1.2. Keleçi "sözcü"

"Konuşmak, söylemek" anlamındaki *kele-* fiilinin üzerine gelen isimden isim yapan *-çi* eki ile "söz, sohbet" kavramlarına karşılık gelen *keleçi* sözcüğü meydana gelmiştir (Doerfer, 1963, s. 471; Clauson, 1972, s. 716b).

Türk dili tarihinde bu sözcük ilk olarak Karahanlı Türkçesi döneminde (11-13. yy.), *Divanü Lugati't-Türk* (1072-1074) adlı eserde Oğuzca olarak tavsif edilerek "keleçü: söz" şeklinde 1 kerelik kullanımıyla karşımıza çıkmaktadır (Atalay, 2006, s. 445-9). Sözcük, Harezm (14. yy.) ve Kıpçak Türkçesinde (14-17. yy.) *keleçi,* Osmanlı Türkçesinde (16-19. yy.) ise söz başında tonlulaşma hadisesine uğrayarak *geleçi* şeklinde "söz" anlamıyla kullanılmaya devam etmiştir. Öte yandan incelenen bu yarlık ve bitiklerde sözcüğün farklı olarak "sözcü, haberci" anlamı ile meslek adı olarak yer aldığı görülür.

Taranan metinlerde toplam 6 tane *keleçi* sözcüğü tespit edilmiştir:

Aramızda ilçi ***keleçi*** ıyışıp selām böleklerimiz yitişip … (AO UMHB 14-15) "Aramızda elçi *sözcü* gönderip selam hediyelerimiz ulaşıp…"

2.2.1.3. Yolavçı "haberci, kılavuz"

Clauson bu sözcüğün Persçeden ödünçlendiğini söylerken orijinal anlamının "diplomatik elçi" olduğunu fakat Orta Türkçe dönemi itibariyle "resul, peygamber" sözcüğü ile eş anlamlı olarak kullanılmaya başlandığını dile getirmektedir (Clauson, 1972, s. 921a). Öte yandan Ramstedt bu sözcüğün Eski Türkçede "suçlamak, töhmet altında bırakmak" anlamındaki *yala-* fiili ile karşılaştırarak Mançucada "sözcü, arabulucu" anlamındaki *jala* ile Korecede "kişi" anlamındaki *pačhi* sözcüğünden gelen *-bač* ekinin birleşmesi suretiyle oluştuğunu söylemekte ve sözcüğe "sefir, elçi, reis, şef" anlamlarını vermektedir (Doerfer, 1975, s. 107).

*Orhun Abideleri'*nde *yalabaç* olarak sadece 1 cümlede geçen bu sözcük (Ercilasun, 2003, s. 580-581) Karahanlı Türkçesinde "hakanın gönderdiği elçi" anlamındaki *yalafar* ile "Allah'ın elçisi, resul, peygamber" anlamındaki *yalavaç ~ yalawaç* sözcükleri ayırt edilerek kullanılmıştır (Atalay, IV, 2006, s.733). Doğu Türkçesinde de "peygamber" anlamı ile yer alan sözcük (Sevortyan, 1989, s. 89), ilk defa Altın Ordu ve Kırım sahası yarlık ve bitiklerde *b>v* değişiminin yanı sıra son iki sesteki metatezin de etkisiyle *yolavçı* yapısında ve "haberci, kılavuz" anlamlarında karşımıza çıkmaktadır.

Taranan metinlerde toplam 3 tane *yolavçı* sözcüğü tespit edilmiştir:

Taşġarudın aṭ birle içgerüdin kemi birle yörüyüp bāzergānlik ḳılıp satıġ alıġ yörigen ilçi yolçılarıŋ͡ga aşḳan barġan ***yolavçı*** yörütüçileriŋ͡ge … (K/HGHY 27-34) "Dışardan at ile içerden gemi ile yürüyüp tüccarlık yapıp, alışveriş yapıp yürüyen elçi yolcularına, gelip geçen *kılavuz* yürütücülerine, …"

2.2.2. Haber ve posta işleri ile ilgili meslekler

Bu başlık altında, haberleşme ve iletişimi sağlayan, kişiler ve hakanlar arasında mektup ve hediyeler getirip götüren, hükümdarın emirlerini halka duyuran birtakım görevliler ele alınacaktır.

2.2.2.1. Ulaḳ / ulaġ "haberci"

Clauson *ulağ* sözcüğünü "birleşmek, eklemek" anlamındaki *ula-* fiil kökünün üzerine *-k* fiilden isim yapma ekinin gelmesiyle "mal taşımak veya üzerine binmek için faydalanılan atlar" şeklinde (1972, s. 136a), Doerfer ise "bağlamak" anlamındaki *ula-* fiilinden getirdiği sözcüğü "bağlanmış" şeklinde izah etmektedir (1965, s. 103).

Eski Uygur Türkçesinde "yük hayvanı" (Caferoğlu, 1968, s. 264), Karahanlı Türkçesinde "beyin emriyle koşa koşa giden postacının başka bir ata erişip bininceye değin bindiği at" (Atalay, IV, 2006, s. 688) ve Kıpçak Türkçesinde "posta ulağı" (Caferoğlu, 1931, s. 111) anlamlarında geçen *ulaḳ* sözcüğünün, Altın Ordu ile Kırım Hanlıkları'na ait yarlık ve bitiklerde de sadece "haber getiren, taşıyan posta atı, haberci" anlamlarıyla kullanıldığı tespit edilmiştir.

Taranan metinlerde toplam 3 tane *ulaḳ / ulaġ* sözcüğü yer almaktadır:

Basa sizge kişi iysek ***ulaḳ*** aşurmaġay tip ıymaduḳ. (AO UMHB 11-12) "Sonra size kişi göndersek *ulak* geçirmez diye göndermedik."

2.2.2.2. Yamçı "postacı"

Yamçı sözcüğü "at, menzil atı" anlamındaki *yam* isim kökünden (TS, VI, s.4260) *-çı* isimden isim yapma eki ile türetilmiş olup "haber götüren, iletişimi sağlayan kurye, postacı" anlamına gelmektedir. (Vambéry, 1862, s. 100). *Ulak* ve *yamçı* sözcüklerinden hareketle Eski Türklerde, iletişim ve haberleşme sürecinin, posta atları vasıtasıyla kervanlardan daha hızlı şekilde tamamlandığını söylemek mümkündür (Şeşen, 2001, s. 185-189).

Yamçı sözcüğü, taranan metinlerden sadece Altın Ordu Hanlığı'na ait Temir Kutluk yarlığında ve 1 yerde tespit edilmiştir:

Soz-üm oŋ̑ ḳol sol ḳol-nıŋ̑ oġlan-lar-ı-ġa …. ***yamçı*** süsünçi-ler … (AO/TKY 1-12) "Sözüm sağ kol ve sol kolun prenslerine, …. *postacı* ve erzakçı memurları…"

2.2.2.3. Baḫşı "kâtip"

Baḫşı, Çince "rahip, misyoner" anlamlarındaki *po-shih* sözcüğünden ödünçlenmiştir. Eski Uygur Türkçesinde "özellikle Uygur harflerini yazabilen yazıcı, kâtip" olarak bilinen bu sözcük, daha sonra anlam genişlemesine uğrayarak "derviş, büyücü, şaman, doktor, öğretmen, ozan" için de kullanılır olmuştur. Doğu Türkçesinde ise "kâtip" ve "yazıcı"nın yanı sıra "şarkıcı, cerrah" anlamlarında da yer almıştır (Clauson, 1972, s. 321; Doerfer, 1965, s. 271).

Taranan metinlerden sadece Kırım Hanlığı'na ait Eminek Mirza bitiğinde ve 1 yerde tespit edilen *baḫşı* sözcüğü "hükümdarın mektuplarını yazan yazıcı, hükümdarın başka hükümdarlarla olan iletişiminden görevli kâtip" olarak daha özel bir anlamda kullanılmıştır.

Baḫşını daḫı yola könderdik. (K/EMB 53) "*Kâtibi* dahi yola gönderdik."

2.3. Güvenlik ile ilgili meslekler

Devlet, Türk milleti için "mutluluk, saadet" demektir. Devlet halkının, hayatını idame ettirmek ve sorunlarını çözmek için sağlam bir teşkilata sahip olmak zorundadır. Bu bağlamda devletin teşkilat yapısının en önemli bölümünü güvenlik oluşturmaktadır. Devletin en temel görevi halkının can güvenliğini sağlamaktır. Bu güvenlik de iç ve dış güvenliğin gerçekleşmesi ile mümkündür (Baykara, 2001, s. 169-170). Devletin güvenliğinden sorumlu yapıyı ise askerî teşkilat meydana getirmektedir.

2.3.1. Dış güvenlik ile ilgili meslekler

Bir ülkenin iç güvenliği, dış güvenliğinin sağlanmasından geçmektedir. Ülkenin sınırları korunduğu sürece halkın iç huzuru olacaktır. Bu çalışmada, dış güvenliği sağlamakla görevli kişiler "askeriye" ve "istihbarat" olmak üzere iki başlık altında ele alınmıştır.

2.3.1.1. Askeriye ile ilgili meslekler

Türkler, tarihin akışına yön vermiş ve pek çok gelişmenin merkezinde bulunmuş dünyadaki en eski milletlerden biridir (Mert ve Bozkırlı, 2015, s. 3). Ülkenin sınırlarını koruyup gözetmekle yükümlü olan en önemli organı ise Türk ordusudur. Türklerde ordu, devletin en tabii savunma gücü olup, hususi bir meslek olarak görülmemektedir. Tehlikeli anlar dışında da her daim hazır olarak vazife başında bulunan Türk ordusu, devletin istikrarlı ve sağlam yapısının devamlılığında etkili olan temel güçtür (Kafesoğlu, 1997, s. 283).

Türk ordusunun temeli 10'lu sisteme dayanmaktadır (Kafesoğlu, 1987, s. 71). Bu 10'lu sistem sayesinde devletin sevk ve idaresi en üst seviyede sağlanmış ve ordu-millet birlikteliği de

aynı düzen içerisinde sürüp gitmiştir. Ordu, bir halk ve halk da bir ordu düzeni ve disiplininde yaşardı (Ögel, 1971b, s. 109). Yani Türk devletinde askerî-sivil teşkilat, birbirine bağlı 10'lu, 100'lü, 1000'li gruplar hâlinde çalışan görevlilerin meydana getirdiği müstakil bir yapı olarak görünüyordu. Bu durum da sivil halka "askerî disiplin" sağlıyordu (Baykara, 2001, s. 283).

Taranan yarlık ve bitiklerde güvenlikten sorumlu ve askeriye alanında vazife yapan görevliler 3 alt başlık altında ele alınmıştır.

2.3.1.1.1. Çerig / çeri "asker"

Clauson, Eski Türkçede *çerig* sözcüğünün ilk olarak "askerî birlik, ordu" anlamında kullanıldığını daha sonra ise -aynı kavram alanındaki "sü" sözcüğünün unutulmasıyla- anlamının meslek olarak "asker" kavramını da karşılayacak şekilde genişlediğini ifade etmiş ama kökeni hakkında bir yorum yapmamıştır (1972, s. 428b). Doerfer ise sözcüğün, Teleütçede yaşayan ve "savaşmak" anlamına gelen *çer-* fiilinden gelmiş olma ihtimali üzerinde durmuştur.

Taranan Altın Ordu ve Kırım sahası yarlıklarında meslek adı olarak "askerlik" anlamındaki *çerig* / *çeri* sözcüğü 4 farklı yerde tespit edilmiştir:

Burunġı yıl Ḫudāynıŋ͡ ʿināyeti birle ***çerig*** yörüp barıp baraḳ birle mansurnı ḳaçurduḳ. (AO/UMHB 9-10) "Önceki yıl Allah'ın yardımıyla *asker* yürüyüp gidip Barak ve Mansur'u kaçırdık."

2.3.1.1.2. Bokevül / bökevül "ordu, muhafız askeri"

Bekavul terimi, *Babürnâme'*de "bavurçılıktan[2] daha yüksek bir derece olup, hükümdarın mutfağında çalışan ve özellikle yemeklere zararlı bir şeylerin katılmaması için gerekli kontrolleri yapan, yemekleri tadan memur, çeşnigir" anlamında yer almaktadır (Thackston, 1993, s. 848). *Muhakemetü'l Lugateyn*'de de "çeşnigir" (Barutcu Özönder, 1996, s. 41) için kullanılan *bokevül / bökevül* sözcüğü, taranan metinlerde ise 3 yarlıkta, askerî bir terim olarak meslek adı şeklinde ve "birini veya bir şeyi koruyan, gözeten asker, ordu muhafızı" anlamında geçtiği dikkati çekmiştir:

Soz-üm oŋ͡ ḳol sol ḳol-nıŋ͡ oġlan-lar-ı-ġa …yolavçı-lar-ġa ***bokevül*** … (AO/TKY 1-12) "Sözüm sağ kol ve sol kolun prenslerine, … kılavuzlarına, *ordu muhafızları*…"

2.3.1.1.3. Çaġdavul "artçı, bölük muhafızı"

"Gözetlemek, kollamak" anlamındaki *çaġda-* fiil kökünün üzerine genellikle topluluk gösteren fail adları yapan ve Moğolca asıllı *-ġul* ekinin gelmesi ile (Barutcu Özönder, 1996, s. 40, 43) "yürüyüş ve hareket hâlinde olan askerî birliğin güvenliğini sağlamak amacıyla arkasından giden bölük muhafızı, artçı kolu" anlamındaki *çaġdaġul* sözcüğü türemiştir. Kovalevski'nin Moğolca kökenli olarak izah ettiği bu terim, Türkçeye *çaġdavul* şeklinde geçmiş (Doerfer, 1963, s. 306) ve taranan metinlerden meslek adı olarak sadece Kırım sahasına ait Hacı Girey Han yarlığında ve 1 cümlede tespit edilmiştir:

Ḫācī Girey sözim o uluġ ulusnıŋ͡ tümen miŋ͡ yüz on oġlanlar beglerіŋ͡e … ***çaġdavul*** … (K/HGHY 4-18) "(Ben) Hacı Girey, sözüm o ulu ulusun on bin, bin, yüz, on prens ve beylerine … *artçı askerler*(e).."

[2] Aşçı (Thackston, 1993, s. 848).

2.3.1.2. İstihbarat ile ilgili meslekler

İstihbarat, olmuş veya olacak bir olay hakkında toplanan ham bilgilerin öncelikle tasnifi akabinde bu haberlerin doğruluk ve güvenirlik derecesinin tespit edilmesi ve en sonunda da mevcut bilgiler ışığında olayların anlam ve önemini ortaya koyacak bir yorumda bulunma sonucu üretilen bir ürün veya bilgidir (İlter, 2002, s. 1). Türk tarihinde farklı biçim ve yöntemlerle varlığını sürdüren istihbarat faaliyetleri, devletin bütünlük, emniyet ve asayişini sağlamak için hedef veya hedef olduğu düşünülen kişi, örgüt veya devletlerin muhtemel hareket tarzlarını önceden tespit etmek amacıyla yürütülür.

Taranan metinlerde, "istihbarat alanında çalışan kişi" anlamında sadece 1 meslek adı tespit edilmiştir.

2.3.1.2.1. Til "casus"

"Demek" anlamındaki *ti-* kökünün üzerine, fiilden isim yapan *-l* ekinin gelmesi ile birincil anlamı "organ adı" olan *til / dil* sözcüğü meydana gelmiştir. Türkçenin her döneminde "organ adı" ve "lisan" anlamlarıyla yaygınlık kazanan bu sözcüğün metaforik bağlamda karşılık bulduğu kavram "casus, düşman esiri" olup bu anlamı çok fazla bilinmemektedir (Clauson, 1972, s. 489-490). İlk olarak *Orhun Âbideleri*'nde aynı kavram alanındaki *körüg* sözcüğü ile birlikte "haberci, casus" anlamlarında ve eş zamanlı olarak kullanılan *til* terimi (Ergin, 2008, 74), daha sonraki dönemlerde çeşitli yardımcı fiillerle birlikte öbek olarak karşımıza çıkmaktadır. "Sorguya çekmek ve bilgi (istihbarat) almak için düşman esirini, casusu yakalamak" anlamı, *Şine Us Yazıtı*'nda (Clauson, 1972, s. 489b) ve *Divanü Lugati't Türk*'te *til / tıl tut-* (Atalay, IV, 2006, s. 615), *Kutadgu Bilig*'de *til ıçgın-*, (Arat, 2007, s. 249), *Zafer-nâme-i Emîr Timur*'da ise *til al-* (Kik, 2007, s. 97) şeklindeki birleşik fiiller ile ifade edilmiştir.

Taranan metinlerden ise sadece Altın Ordu sahası Toktamış Han yarlığında ve 1 cümlede tespit edilmiştir:

Alar-nıŋ͡ŋ al-a koŋ͡gül bil-e ***til*** inip il ḳırı-ġınġa y(i)te kelgen-te … (AO/THY 10-13)
"Onların sinsi düşünceler ile *casus* çıkarıp il sınırına ulaşıp geldiklerinde…"

2.3.2. İç güvenlik ile ilgili meslekler

Eski Türklerde ülke ve devletin dış güvenliği kadar iç güvenliği de büyük bir öneme sahiptir. Ülke içindeki güvenlik, genellikle halkın tamamının kendi dayanışma ve birliktelikleri ile sağlanırken önemli geçit, yol, sınırlar ile bölgelerin korunması ve asayişinin sağlanması için hususi kimseler görevlendirilmiştir (Baykara, 2001, s. 171).

Taranan metinlerde, iç güvenlik alanında hizmet veren 2 farklı meslek adı tespit edilmiştir.

2.3.2.1. Ḳaravul / ḳarakol "nöbetçi, asker bekçi"

Ordunun birinci ve en önemli kısmı olan *karavul*, ordunun her zaman önünde yer almaktadır (Togan, 1982, s. 100). Altın Ordu devlet teşkilatında da "ordunun ani bir baskına karşı tedbir amaçlı etrafını muhafaza etmekle görevli müfreze, posta; keşif kolu" anlamına gelen ve *ḳaravul / ḳarakol* olarak tabir edilen "nöbetçiler, asker bekçileri" bulunuyordu. Bu meslekî terim "bakmak, gözetlemek" anlamındaki *ḳara-* fiil kökünün üzerine (Clauson, 1972, 645b), *ġul* fiilden isim yapma ekinin gelmesi sonucunda ortaya çıkmıştır.

Taranan metinlerden Altın Ordu ve Kırım yarlıklarında toplam 5 tane "nöbetçi, asker bekçi" anlamındaki *ḳaravul / ḳaraḳol* sözcüğü tespit edilmiştir:

T(a)rḫ(a)n-lıġ t(a)b(a)n-lıġ yol ḥaḳḳ-ı ***ḳaravul***-luḳ tilem(e)ṣ-ün-l(e)r. (AO/TKY 41-42) "Tarhanlık, tabanlık, yol hakkı, *nöbetçilik / keşifçilik* istemesinler."

Ḳabaḳçılıḳ tip ***ḳaraḳol***luḳ tip tilemesünler. (K/HGHY 23-24) "Öncülük deyip nöbetçilik deyip istemesinler."

2.3.2.2. Toṭḳavul / tutḳavulān "sınır ve yol muhafızı"

Doerfer, "tutmak, yakalamak" anlamındaki Moğolca kökenli olan *totqa- (<*tod-, -totu-*) fiil kökünden getirdiği bu sözcüğün *-ġul* fiilden isim yapma eki ile türeyerek "yol, sınır ve geçitlerin güvenliğini sağlamakla yükümlü kişi" anlamını kazandığını söylemektedir (Doerfer, 1963, s. 251).

Taranan metinlerinden Altın Ordu, Kazan ve Kırım yarlıklarında "sınır ve yol muhafızı" anlamında toplam 4 tane *toṭḳavul / tutḳavulān* sözcüğü tespit edilmiştir:

Es-sulṭān el-Ġāzī Ṣāḥib Girey sözüm … ḳużāt-ı islām ve mevāliyy-i ẕevi'l-iḥtirām … ***tutḳavulān*** … (KA/SGHY 1-5) "Gazi Sultan Sahip Girey sözüm …İslam'ın kadıları ve saygıdeğer büyükler, … *hudut, yol muhafızlarına* …"

2.4. Maliye ile ilgili meslekler

Bir devletin asli görevlerinden birisi, sınırları içinde yaşayan halkının yeme, içme, barınma ihtiyacını gidermek ve hayatlarını idame ettirmelerini sağlamaktır. Dolayısıyla devlet bu gereksinimleri karşılamak amacıyla ekonomiyle ilgili bir teşkilat kurmuş ve bu teşkilatın görev ve sorumluluklarını belirlemiştir (Baykara, 2001, s. 173).

Öncelikle Eski Türk devletlerinde ihtiyaçların karşılanması ve bazı işlerin görülmesi için merkezî bir hazine (para kaynağı) bulunmamaktaydı. Devletin yapacağı hizmetlerin para kaynağı, tâbi olan ülkelerden alınan yıllık vergi ve hediyeler ile halktan alınan vergilerle sağlanıyor ve iktisadi hayat bu şekilde desteklenerek canlı tutulmaya çalışılıyordu. Bu bağlamda hususi olarak vergi toplamak ve mal ile paraların idaresini sağlamakla görevli kimseler bulunmaktaydı (Kafesoğlu, 1997, s. 328).

Taranan metinlerden yola çıkılarak, Altın Ordu ve Kırım yarlıklarında maliye alanında hizmet veren 7 ayrı meslek adı tespit edilmiştir.

2.4.1. Tamġaçı "gümrük memuru"

Tarihî Türklük alanlarında ilk olarak "ortak otlak alanlarını kullanan farklı oymak ya da boyların mülkiyet ayrımı için at ve diğer büyükbaş hayvanlara vurulan özel imleri" ifade etmek için kullanılan *tamġa* terimi, daha sonra Türk sosyal ve devlet anlayışındaki gelişmeleri takiben anlam genişlemesine uğramış ve zamanla "özel kişi, boy ve devlet alameti; hakanın veya bir başkasının mührü; nişan, pul; şer'i olmayan vergi" gibi kavramlara karşılık gelecek şekilde kullanılır olmuştur (Alışık, 2008, s. 65-78).

Erdal, *tamġa* sözcüğünü "mühürleri bir belge üzerine sıcak balmumu damlatılmak suretiyle vurmak, damlamak" anlamındaki *tam-* kökünden getirirken (1991, s. 376a-382a), Alışık, asıl kullanım alanını dikkate alarak "yakmak, dağlamak suretiyle yakmak" anlamındaki

fiil kökü üzerine *-ġa* fiilden isim yapma eki ile türetilmiş bir kalıcı ad olduğuna dikkati çekmiştir (Alışık, 2008, s. 74).

Altın Ordu Devleti'nde tüccarlardan alınan gümrük (tamga) vergisi, Rus Knezlikleri'nde Altın Ordu'nun hâkimiyeti ile birlikte toplanmaya başlanmıştır. Yarlıklarda da rastlanan bu tamga vergisi, Altın Ordu Devleti'nin hazinesine en fazla gelir getiren vergi olmuştur (Kamalov, 2009, 286).

Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde çeşitli anlamlarda ve türevlerde karşımıza çıkan *tamġa* sözcüğünün, üzerine gelen *-çı* isimden isim yapma eki ile birlikte meslek adı olarak kullanıldığı görülmektedir. Taranan metinlerde "gümrüğe giren eşya üzerine vurulan özel damga karşılığı alınan bu gümrük vergisini toplayan memur (Manz, 2006, s. 230), gümrük (tamġa) memuru" anlamında yer almakta ve toplam 5 farklı cümlede geçmektedir:

Es-sulṭān el-Ġāzī Ṣāḥib Girey sözüm … ḳużāt-ı islām ve mevāliyy-i ẕevi'l-iḥtirām … tutḳavulān ve ***tamġaçı***yān … (KA SGHY 1-5) "Gazi Sultan Sahip Girey sözüm …İslam'ın kadıları ve saygıdeğer büyükler, … tutkavullara ve *gümrükçü*lere…"

2.4.2. Tartnaḳçı "kantar memuru"

Altın Ordu ve Kırım sahasında vergisi alınan bir diğer ürün kantardır. İpek, kumaş, çeşitli dokumalar ile arpa, buğday, pirinç, tahıl, un, yağ gibi malzemeler, ölçüm ve tartımında hile yapılmasını önlemek için kadı naibinin gözetiminde esnaf temsilcileri ile birlikte *terāzū-bān* tarafından tartılıp daha sonra da ağırlık, kalite ve çeşidine göre vergiye tâbi tutulurdu (Karahan Kök, 2020, s. 23). Kantar adı verilen bu vergiyi toplamakla görevli memura da *tartnaḳçı* denilirdi. Bu terim, "bir cismin ağırlığını ölçmek" anlamındaki *tart-* fiil kökünden (Clauson, 1972, s. 534) türemiş olup "kantar vergisi toplayan memur" anlamındaki meslek adı olarak Altın Ordu ve Kırım yarlıklarında karşımıza çıkmaktadır.

Taranan metinlerde toplam 4 tane *tartnaḳçı* sözcüğü tespit edilmiştir:

Meṉgli Girey sözüm … ceza ʿāmilleriṉge bökevül çerigeleriṉge tamġaçı ***tartnaḳçı***larıṉga …. (K/MGHY 1-5) "(Ben) Mengli Girey, sözüm … ceza memurlarına, ordu muhafızı askerine, gümrükçü ve *kantar memurları*na, …"

2.4.3. Süsünçi "erzak memuru"

Süsün, Türkistan Hanlıkları topraklarında, devletin seyahat eden resmî memurlarına ve diplomatik görevlilerine verdiği seyahat erzakı anlamındaki zorunlu bir hizmet vergisidir (Karahan Kök, 2020, s. 235). Vasary bu sözcüğü, Moğolcadaki *ši'üsün* kavramından getirmektedir (1977, s. 51-59). Hem elçiler hem de hayvanları için toplanan bir tür erzak ve gıda vergisi olan bu vergiyi toplayan memurlara ise *süsünçi* adı verilmektedir.

Taranan metinlerden sadece Altın Ordu Hanlığı'na ait Temir Kutluk yarlığında ve 1 yerde tespit edilmiştir:

Soz-üm … bokevül toṭḳavul-lar-ġa yamçı ***süsünçi***-ler … (AO/TKY 1-12) "Sözüm … ordu muhafızları ve hudut, yol muhafızlarına, postacı ve *erzakçı memurları*, …"

2.4.4. Yasaḳçı "yasak vergisini toplayan memur"

"Düzenlemek" anlamındaki *yasa-* fiil kökünün *-ḳ* fiilden isim ve *-çı* isimden isim yapma eki ile türetilmiş olan bu sözcük (Doerfer, 1975, s. 82), *Tanıklarıyla Tarama*

*Sözlüğü'*nde "muhafız, bekçi, zabıta memuru" (1996, VI, s. 4363), *Derleme Dergisi'*nde "nöbetçi" (1939, s. 790) anlamlarında ve Doğu Türkçesi döneminde de "muhafız memuru, orduda görev alan ve askerin tanzim ve mevkilerini tayin eden kişi" anlamındaki *yasavul* (Şeyh Süleyman Efendi, 1298, s. 293) sözcüğü ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

Taranan metinlerden sadece Kırım Hanlığı'na ait Hacı Girey Han yarlığında ve 1 örnekte tespit edilen bu meslek adı, "yasak vergisini toplayan memur, tahsildar" anlamında yer almaktadır:

… Ḳırḳ yiti yerniṉg Teṉgri birdi başlıġ tamġaçı tartnaḳçılarıṉga ḥazïrnıṉg ***anbārç***ılarıṉga ***yaftaçı yasaḳçı***larıṉga … (K/HGHY 4-14) "… Kırkyeti yerin Tengri Birdi gümrükçü ve kantar memurlarına, hazine *ambarcılarına, vergi tellalı* ve *vergi memurları*na, …"

2.4.5. ʿAmel-dār "vergi tahsildarı, vergi memuru"

Kırım Hanlığı'na ait Hacı Girey Han yarlığında genel olarak vergi işlerinden sorumlu memur, *ʿamel-dār* (<Ar.+Far.) (Erkal, 1991, s. 58-60) terimi ile ifade edilmiş ve sadece 1 yerde tespit edilmiştir:

Heft-yek ***ʿamel-dār***ımız tip ḳap ḫarcı tip pulkuz ḥaḳḳı tip tilemesünler almasunlar. (K/HGHY 24-26) "Yedide bir *tahsildar*ımız deyip kap vergisi deyip, pulkuz hakkı deyip istemesinler, almasınlar."

2.4.6. Anbarçı "ambarcı, kayıt memuru"

2.4.7. Yaftaçı "vergi tellâlı"

Kırım Hanlığı'na ait Hacı Girey Han yarlığında, sadece birer kez geçen ve "ambar vergisi toplayan, kayıt memuru" anlamında *anbarçı* ile "vergi tellâlı" anlamında *yaftaçı* adları da maliye alanında tespit edilen diğer meslek adlarıdır (bk. örnek 4.4.4.)

2.5. Adaletle ile ilgili meslekler

Devlet teşkilatının başında askerî ve iktisadî teşkilattan sonra üçüncü olarak adalet teşkilatı yer almaktadır. Devletin en önemli görevi, halkının güvenliğini sağlayıp hayatlarını sürdürmelerini sağladıktan sonra bu düzenin daimi olması için gerekli adalet sistemini kurmak, haklı ile haksızı ayırt etmek ve adil olmaktır (Baykara, 2001, s. 178).

Eski Türklerde insanların bir arada yaşamaları için uymaları gereken, sosyal hayatı, ahlaki değerleri, dinî inançları düzenleyen mecburi kurallar bütününe "töre" adı verilmektedir (Kafesoğlu, 2014, s. 237) ve Eski Türk devletlerinin dayandığı anayasanın temelini oluşturmaktadır. Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra kurdukları devletlerde de hukuk kurallarının adalet sistemine uygun şekilde yürütülmesi gerektiğini temel ilke olarak devam ettirmişlerdir. Öyle ki *Orhun Âbideleri* (Ergin, 2008, s. 8, 32, 36) ile *Kutadgu Bilig* (Arat, 2007, s. 100, 220, 526) gibi eserlerde "töre" ile "devlet" ve "ülke" terimleri sıklıkla yan yana kullanılarak ülke ve halkın idaresinin ancak kanunlara riayet edilerek sağlanabileceği vurgulanmış ve kağan ile hükümdar bu hususta hukuka uymaya davet edilmiştir.

Taranan metinlerde devlet ve milletin bekası için adalet teşkilatında görev yapan kişiler 3 meslek altında toplanmıştır.

2.5.1. Ḳāżī "kadı, hâkim"

Türk toplumunda adaleti sağlamakla görevli kişiler, Arapça "hükmetmek, muhakeme etmek" anlamındaki *ḳaḍā* kökünden türemiş olan ve "yargıç" anlamındaki *ḳāḍī* sözcüğü ile ifade edilmektedir (Kanar, 2009, s. 1382a). İnsanlar arasında meydana gelen sorunları ve davaları şer'i hükümlere göre çözümleyen kadıların adliye dışında, mülki, idari ve beledi alanlarda da yetkisi bulunmaktadır (Atar, 2001, s. 66-69).

Altın Ordu, Kırım ve Kazan Hanlıkları'na ait yarlık ve bitiklerde toplam 8 tane *ḳāżī* sözcüğü tespit edilmiştir:

… Ḥüsām ***ḳāżī***ni yene Kefe ***ḳāżī***lıḳına mukarrer olına yarlı miskïnniŋ muradı olunup sulṭānıma ʿaẓïm ṣevāb ola. (K/MGHB V/17-19) "…Hüsam *Kadı*'nın tekrar Kefe kadılığına kararlaştırıla (tayin edile) ve böylece fakir zavallının muradı yerine getirip, sultanıma büyük sevap ola."

2.5.2. Muḥtesib / cezā ʿamili "ceza memuru, belediye işlerine bakan memur"

Eskiden arşın veya değişik ölçülerle, terazi ve kantarları kontrol edip düzgün ölçüler kullanmayan ve satışlarda hile yapanları cezalandırmakla görevli memurlar bulunmaktaydı. Çarşı ve pazarları denetlemenin yanında toplumun ahlakını da gözetleyen bu memurlar "muhtesip" terimi ile ifade edilirdi (Özyetgin, 1996, s. 190; Baykara, 2001, a. 179). Arapça kökenli "hesap" anlamındaki *ḥisbe* sözcüğünden türeyen bu sözcük (Kanar, 2009, s. 1553b), "kanuna aykırı işler yapanlara hesap soran kişi" anlamına gelmektedir.

Muḥtesib terimi Kırım Hanlığı'na ait 2 yarlıkta hem "ceza memuru" (K HGHY 10) hem de "belediye işlerine bakan memur" (K MGHY 2) anlamlarında kullanılırken eş zamanlı olarak "ceza memuru" için ayrıca *cezā ʿamili* terimi de yer almaktadır:

Meŋ̂gli Girey sözüm içki kentleriniŋ̂ … ***muḥtesib***leriŋ̂ge … ***ceza ʿāmil***leriŋ̂ge … köp ilge barçaġa. (K/MGHY 1-5) "(Ben) Mengli Girey, sözüm içteki kentlerin … *belediye memurları*na … *ceza memurları*na, …bütün ahaliye, herkese!"

2.5.3. Ḥükkām "hâkimler"

Arapça kökenli *ḥākim* sözcüğünün çoğul türevi olan *ḥükkām* terimi (Kanar, 2009, s. 764) Kazan Hanlığı'na ait Sahib Girey Han yarlığında ve sadece 1 yerde tespit edilmiş olup, adalet başlığı altında değerlendirebileceğimiz meslek adları arasında yer almaktadır:

Es-sulṭān el-Ġāzī Ṣāḥib Girey sözüm ve umerā ve ***ḥükkām*** ve sādāt-ı ʿıẓām ve ḳużāt-ı islām ve mevāliyy-i ẕevi'l-iḥtirām … (KA/SGHY 1-5) "Gazi Sultan Sahip Girey sözüm ve emirler ve *hâkimler* ve büyük seyitler ve İslam'ın kadıları ve saygıdeğer büyükler,…"

2.6. Ticaret ile ilgili meslekler

Eski Türk toplumları ihtiyaçlarını öncelikle yardımlaşma usulüyle daha sonra bir malın başka bir mal ile değiş-tokuş edilmesi yani takas ile daha sonra da ticaret ile karşılamaya başlamışlardır (Baykara, 2001, s. 137). Türk devletleri komşu milletlere özellikle başta at olmak üzere koyun, deve, sığır gibi canlı hayvan, deri, keçe, kösele, kürk, hayvani gıdalar satarken karşılığında ipek, pamuk ürünleri, tahıl, altın, gümüş ve mücevher ile tarım aletleri alırlardı. Türkler, uluslararası ticarette önemli aracıydılar ve Avrasya'yı boydan boya geçen ticari bir

köprü vazifesi görüyorlardı (Kafesoğlu, 1997, s. 325-326; Divitçioğlu, 2005, s. 223-225; Golden, 2017, s. 165).

Devletin bekası ve halkın refahı için ticaretin bu şekilde aktif yapılıyor olması büyük bir önem arz etmekteydi. Taranan metinlerden ise Altın Ordu ve Kırım yarlık ve bitiklerinde ticari alanda sadece 1 meslek adı tespit edilmiştir.

2.6.1. Bāzergān / ortaḳ "tüccar"

Kutadgu Bilig'de *satıġçı* olarak ifade edilen tüccarlar, durmadan ticaret yapıp kâr peşinde koşan, hayatlarını kazanmak için dünyayı dolaşan, dünyanın nadir eşyaları, ipeklileri, samur kürkleri ile incilerine sahip olan, ticarette bulunduğu kişilerin adlarını dünyaya yayan kişiler olarak tavsif edilmiş ve bir kişinin özellikle adından söz ettirmek istiyorsa yolcu, kervan ve bu satıcılara karşı iyi davranması gerektiği ancak bu şekilde huzur içinde yaşamasının mümkün olacağına dikkat çekilmiştir (Arat, 2007, s. 444-446).

Altın Ordu ve Kırım yarlık ve bitiklerinde ise ticaretle uğraşan kişiler *ortaḳ* ve Farsça kökenli *bāzergān* (Steingess, 1998, s. 144) sözcüğü ile ifade edilmiştir.

Taranan metinlerde toplam 8 tane *bāẓergān* sözcüğü 4 tane de *bāẓergān orṭaḳ* şeklinde tekrar grubu olarak yer alan *ortaḳ* sözcüğü tespit edilmiştir:

… Rum vilāyetin bilgen atalarıŋ͡ğız aġalarıŋ͡ğız birle ilçi keleçi ıyışıp bölek selam alışıp ***bāzergān ortaḳ*** yörüşüp yaḫşı barış keliş kılurlar ermiş erdük. (AO/UMHB 3-5) "… Rum vilayetini yöneten atalarınız ağalarınız ile karşılıklı elçi sözcü gönderip hediye selam alıp *tacir ortak* yürüyüp iyi gidiş gelişler yaparmış idik."

2.7. Hayvancılık ile ilgili meslekler

Eski Türk ekonomisinin temeli hayvancılığa dayanıyordu. Tükler, özellikle bahar ve yaz aylarında otu ve suyu bol olan yüksek yaylalarda göç etmek suretiyle hayvanlarını besliyorlar ve bu yaptıkları işi de rastgele değil, mevsim durumlarına göre seçtikleri belli otlaklarda gerçekleştiriyorlardı. Türkler için hayvan yetiştiriciliğinin üç temel önemi vardı: Öncellikle başlıca gıda maddesi daha sonra ticaret aracı ve en son da nakil vasıtasıydı (Gömeç, 2006, s. 83).

2.7.1. Ḳuşçı "kuş bakıcısı, terbiyecisi"

Türk dilinin tarihî ve çağdaş lehçelerinin çoğunda, kuş türünün tamamını kapsayacak şekilde genel bir ad olarak kullanılan *kuş* sözcüğü sadece Yakut Türkçesinde özel olarak "ördek" kavramına işaret etmektedir (Clauson, 1972, s. 670b, Räsänen, 1969, s. 305a). Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan kuş, 24 Oğuz boyunun ve bazı Türk devletlerinin sembolünü oluşturmakta ve Türk mitolojisinde olağanüstü varlıklar olarak addedilmektedir (İlhan- Şenel, 2008, s. 321-336).

Altın Ordu ve Kırım sahasında, kuşlara bakmakla yükümlü, onları terbiye eden, onlarla özel olarak ilgilenen bazı kişiler görevlendirilmiş ve bu kişiler *ḳuşçı* şeklinde adlandırılmıştır.

Taranan metinlerde toplam 3 tane *ḳuşçı* sözcüğü tespit edilmiştir (bk. örnek 4.7.2.).

2.7.2. Barsçı "pars, kaplan bakıcısı, terbiyecisi"

Türkçeye Farsçadan geçtiği ileri sürülen *bars* sözcüğü, Türk dilinin tarihî ve çağdaş lehçelerinde hem hayvan hem de kişi adı olarak kullanılmıştır (Clauson, 1972, s. 368b; Sevortyan, 1989, s. 69). Yırtıcı bir hayvan adı olan *bars* terimi, On İki Hayvanlı Türk takviminde de yer almakta ve *bars yıl* "Pars yılı" olarak üçüncü yılı temsil etmektedir (Atalay, I, 2006, s. 344-345).

Altın Ordu ve Kırım sahasında, kuşlar dışında yırtıcı bir hayvan türü olan kaplanları, parsları terbiye etmek için onlarla özel olarak ilgilenen ve bu iş ile görevlendirilmiş kişiler de *barsçı* şeklinde adlandırılmıştır.

Taranan metinlerde toplam 3 tane *barsçı* sözcüğü tespit edilmiştir:

Taşġarudın aṭ birle içgerüdin kemi birle yörüyüp bāzergānlik ḳılıp satıġ alıġ yörigen ilçi yolçılarıŋ͡ga … ***ḳuşçı barsçı***larıŋ͡ga … (K/HGHY 27-34) "Dışardan at ile içerden gemi ile yürüyüp tüccarlık yapıp, alışveriş yapıp yürüyen elçi yolcularına,… *kuşçu* ve *pars bakıcı*larına,…"

2.8. İnşaat işleri ile ilgili meslekler

Üretim, öncelikle ihtiyaçların giderilmesine yönelik yapılan bir faaliyettir. Türkler konar-göçer yaşamın doğal bir sonucu olarak hayvancılığın yanında bizzat eşya, alet, araç-gereç vs. yaparak da kendi üretimlerini gerçekleştirebilmişler ve düzenlerini kurmayı başarmışlardır (Baykara, 2001, s. 129).

Taranan metinlerde inşaat alanında hizmet eden 2 meslek adı tespit edilmiştir.

2.8.1. Kemiçi "gemici"

Türk ülkelerinde uzun yıllar su ulaşımı yapılmazken, 11. yüzyılda Türkistan'dan Batı'ya gelen Türklerin Akdeniz'e ulaşması ve oraya uyum göstermesi ile birlikte denizcilik hakkında bilgi sahibi olunmuş ve birtakım faaliyetler yapılmaya başlanmıştır. Nakil ve ulaşım işlerinde, ırmak, göl ve kısmen denizden istifade eden Türkler bu amaçlar gemiler yapmışlardır (Genç, 2015, s. 263).

Her geminin bir reisi ve bu reise eşlik eden kürekçiler ile diğer tayfalar bulunmaktadır. Taranan metinlerden Altın Ordu ve Kırım yarlıklarında da geminin her türlü işinden sorumlu kişiler meslek adı olarak *kemiçi* şeklinde adlandırılmış ve toplam 3 yerde tespit edilmiştir (bk. örnek 4.8.2).

2.8.2. Köprükçi "köprücü"

Türkler, köprü yapımını erken devirlerden beri biliyor ve yollar üzerinde gerekli olan yerlere köprüler yapıyorlardı. Suların ulaşımla geçilmesi için yararlanılan en önemli geçit kaynağı köprülerdi. Türklerin gemi ve köprü gibi ulaşım araçlarına önem vermeleri, Türk medeniyetinin ne kadar ileri bir seviyede olduğunu da ortaya koymaktadır (Baykara, 2001, s. 149).

Taranan metinlerden Altın Ordu ve Kırım yarlıklarında, köprü işlerinden sorumlu olan kişiler meslek adı olarak *köprükçi* şeklinde adlandırılmış ve toplam 3 yerde tespit edilmiştir:

Meŋ͡gli Girey sözüm … ***kemiçi köprükçi***leriŋ͡ge totḳavul ḳaravullarıŋ͡ga … köp ilge barçaġa. (K/MGHY 1-5) "(Ben) Mengli Girey, sözüm …, *gemici* ve *köprücü*lerine, hudut, yol muhafızı ve nöbetçilerine,… bütün ahaliye, herkese!"

2.9. Eğitim-öğretim ile ilgili meslekler

Vasiliyev, Türk halklarının kültür tarihine bakıldığında Altay, Yedisu, Orta Asya, Lena Nehri, Volga boyu, Kuzey Kafkasya gibi bölgelerde keşfedilen Runik yazılı eşyalar, mezar kitabeleri ile çeşitli belgeleri ve bunlar üzerindeki bazı notları, gözlemleri delil olarak göstererek Köktürk halkının büyük oranda okuma-yazma bildiğine işaret etmiştir. Aynı bölgedeki taşlarda kimi zaman imla kurallarının iyi bilinmemesinden dolayı çok çeşitli imla varyantına, birtakım sapmalara rastlanıyor olmasını da Türklerin geniş derece yazmayı kullandığını, okumanın yaygın olduğunu fakat yeteri kadar esaslı olmadığına dayandırmıştır (1997, s. 1045-1053).

Taranan metinlerde eğitim-öğretim alanında hizmet eden 2 meslek adı tespit edilmiştir.

2.9.1. Dīvān bitikçi / bitkeçi "divan kâtibi, yazıcı, hattat"

Eski Türk devletlerinde kağanların, hakanların yazı ile ilgili işlerini yerine getirecek bilgili, yetenekli yazıcılara ihtiyaç duyulmaktaydı. Yazıcılar, hakanın yanında bulunan ve devlet teşkilatında mihenk rolü olan meslek grubunu teşkil etmekteydi (Baykara, 2001, s. 165).

Altın Ordu ve Kırım yarlıklarında yazı işleri ile uğraşan bu kişiler *dīvān bitikçi* veya *bitkeçi* olarak adlandırılmıştır. Çince "fırça" anlamındaki *piet* isim köküne *-i* isimden fiil yapma ekinin gelmesiyle oluşan "yazmak" anlamındaki *biti-* fiili, sırasıyla aldığı *-g* fiilden isim ve *-çi* isimden isim yapma ekleri ile "yazıcı" anlamında *bitikçi* sözcüğünü meydana getirmiştir (Clauson, 1972, s. 303-304a). *Bitkeçi* sözcüğü ise Süryanice "belge" anlamındaki *petqā, peṭqā* köküne getirilen *-çı* isimden isim yapma eki ile Türkçeye kazandırılan bir kavramdır (Räsänen, 1969, s. 77a; Erdal, 1991, s. 113; Hamilton, 1998, s. 177).

"Divan kâtibi, yazıcı" anlamındaki bu meslek adı, taranan metinlerden Altın Ordu ve Kırım yarlıklarında ve 2 yerde tespit edilmiştir:

Soz-üm oŋ̄g ḳol sol ḳol-nıŋ̄g oġlan-lar-ı-ġa … ***dīvān bitigçi***-ler-i-ge … (AO/TKY 1-12) "Sözüm sağ kol ve sol kolun prenslerine, … *divan kâtipleri*ne…"

2.9.2. Müderris "öğretmen"

"Öğretmen, ders veren" anlamındaki Arapça kökenli *müderris* (Kanar, 2009, s. 1570) sözcüğü, taranan metinlerden sadece Kırım Hanlığı'na ait 2 yarlıkta tespit edilmiştir:

Ḥācī Girey sözim o uluġ ulusnıŋ̄g tümen miŋ̄g yüz on oğlanlar begleriŋ̄ge … ***müderris***leriŋ̄ge … (K/HGHY 4-18) "(Ben) Hacı Girey, sözüm o ulu ulusun on bin, bin, yüz on prens ve beylerine ... *müderris*lerine …"

2.10. Yöneticilik ile ilgili meslekler

Bir devletin iyi idare edilebilmesi için o devleti oluşturan teşkilatların görev dağılımlarının iyi yapılması ve sınırlarının güzel çizilmesi gerekmektedir. Eski Türklerde her meslek grubunun başında o işi icra eden kişilerin sevk ve idaresinden sorumlu bir yönetici bulunmaktaydı (Ögel, 1971a, s. 82-113).

Taranan metinlerde yöneticilikle ilgili 2 meslek adı tespit edilmiştir.

2.10.1. Daruġa "vali"

Doerfer ve Räsänen "vali, hükümdar adına faaliyetlerden sorumlu bölge veya şehir komutanı" şeklinde anlamlandırdıkları bu sözcüğü köken olarak Moğolcadan getirmektedir (1963,

s. 323; 1969, s. 133b). Aynı sözcük, *Babürname*'de "askerî vali, bir bölgenin idaresini ve düzenini sağlayan memur" olarak daha dar anlamda yer almaktadır (Thackston, III, 1993, s. 849).

Taranan metinlerden Kırım Hanlığı'na ait yarlıklarda tespit edilen bu sözcük "amir, vali, bir şehir veya bölgenin idare amiri" anlamlarıyla toplam 3 yerde geçmektedir:

Meŋgli Girey sözüm içki kentleriniŋ ***daruġa*** belgeriŋge … (K/MGHY 1-5) "(Ben) Mengli Girey, sözüm içteki kentlerin *vali (daruga)* beylerine…"

2.10.2. Erbāb-ı vekālātān, maḳamān "vekâlet ve makam sahipleri"

Yöneticilik alanında hizmet eden bir diğer meslek adı da Kazan Hanlığı'na ait Sahib Girey Han yarlığında ve sadece 1 yerde tespit edilen ve "bazı makamların yöneticisi veya vekili" anlamındaki Arapça kökenli *erbāb-ı vekālātān, maḳamān* sözcüğüdür (Kanar, 2009, s. 1827a, 1647a).

Es-sulṭān el-Ġāzī Ṣāḥib Girey sözüm … ḳużāt-ı islām ve mevāliyy-i ẕevi'l-iḥtirām ve erbāb-ı *vekālātān ve maḳāmān* … (KA/SGHY 1-5) "Gazi Sultan Sahip Girey sözüm … İslam'ın kadıları ve saygıdeğer büyükler, *vekâlet ve makam sahipleri*ne, …"

2.11. Din ile ilgili meslekler

Eski Türkler değişik dönemlerde pek çok din ve inanç sistemine dâhil olmuşlar, bazı gelenekleri devam ettirmişler ve bu bağlamda çeşitli eserler vermişlerdir. Verilen eserlerden de takip edileceği üzere eski Türk inanışında yüce gücün sahibi Tanrı'dır ve Tanrı tek hâkim unsurdur. Türk kağanı, Tanrı tarafından kut anlayışına mazhar olan yegâne yönetici ve ilahi erkin temsilcisidir. (Divitçioğlu, 2005, s. 74-87).

Taranan metinlerde bu bağlamda sadece 1 meslek adı tespit edilmiştir.

2.11.1. Müftī "müftü, din işlerine bakan, fetva veren görevli"

Taranan metinlerden Altın Ordu ve Kırım yarlıklarında ve 3 yerde, din alanında hizmet eden meslek adı olarak "İslamiyet'te din işlerine bakan, fetva veren görevli" anlamında Farsça kökenli *müftī* sözcüğü tespit edilmiştir (Kanar, 2008, s.1376a).

Soz-üm oŋg ḳol sol ḳol-nıŋg oġlan-lar-ı-ġa … ḳāżī ***müftī***-ler-i-ġa ... (AO/TKY 1-12) "Sözüm sağ kol ve sol kolun prenslerine,… kadı ve *müftü*lerine..."

2.12. Ziraat ile ilgili meslekler

Eski Türklerin konar-göçer oldukları için geçimlerini sadece hayvancılıkla sağladıklarına dair var olan genel bir algının yanlış olduğunu belirten Eberhard, bunun aksine insanlar ile hayvanların kışlık yiyeceklerini temin etmek için ziraat ile meşgul olmak zorunda olduklarını, bunu yapmayan kavimlerin ise istisna teşkil ettiğini belirtmektedir (1943, s. 22). Dolayısıyla Eski Türkler konar-göçer olmakla birlikte ziraattan tamamıyla da uzak değillerdi.

Ziraat alanında hizmet eden kişiler taranan metinlerden yola çıkılarak "tarla" ve "bahçe bitkileri ile ilgili meslekler" altında incelenmiştir.

2.12.1. Tarla bitkileriyle ilgili meslekler

2.12.1.1. Sabançı "Çiftçi"

Ziya Gökalp Eski Türklerin konar-göçer olmakla beraber her birinin birtakım arazi parçalarının olduğunu, arazilerini sulamak için de pek çok ark açtıklarını ve çiftçilik yapmaya muhtaç olduklarını ifade etmiştir. Öyle ki ekmek yapmak için buğdaya, hayvanlara yem olması için arpa ve mısıra, yemişleri çok sevdikleri için de erik, elma, asma, dut fidanları yetiştirmeye ihtiyaçları vardı. (Eren, 1979, s. 3).

Anadolu'ya gelen Türkler ekincilik anlamında köklü geleneklere, bilgilere sahipti ve bu söz varlıklarına da yansımıştı. Türklerde, "tarlayı sürmeye yarayan ve toprağı havalandırmak için kullanılan alet" anlamına gelen *saban,* ekincilik alanında büyük bir rol oynamaktaydı. Eren, bu sözcüğü, Türkçe "tarladan harman yerine getirilen ve henüz dövülmeyen hububat" anlamındaki *sap* köküne dayandırmakta ve *-n* isimden isim yapma ekiyle meydana gelmiş bir türevi olarak açıklamaktadır. Ayrıca *saban* sözcüğünün, sondaki *-n* sesinin baskın olması sebebiyle *-b-* sesinin asimilasyona uğrayarak *-m*'ye dönüştüğünü ve zamanla *saman* biçimini aldığını ifade etmektedir: *sap+an>saban>saman* (1979, s. 4-28).

Türk dilinin tarihî ve çağdaş lehçelerinde farklı şekillerde karşımıza çıkan bu sözcük (Doerfer, 1967, s. 335-336; Räsänen, 1969, s. 399b; Clauson, 1972, s. 790a, 829b) Altın Ordu yarlığında çiftçilik mesleğine karşılık gelecek şekilde ve üzerine aldığı *-çı* isimden isim yapma eki ile *sabançı* olarak karşımıza çıkmaktadır:

… burun-dın ḳalġan āẓād-l(a)r-ı-ġa b(a)ṣ-a sal-a-l(a)r-ı-ġa ***s(a)b(a)nçı*** ort(a)ḳ-çı-l(a)r-ı-ġa kim kim ers-e küç oġ-a t(e)gürmes-ün. (AO/TKY 28-33) "… önceden kalan boş yerlerine, sonra köylerine, *çiftçi* ve ortakçılarına her kim olursa olsun zulmetmesin."

2.12.2. Bahçe bitkileriyle ilgili meslekler

Eski Türkler tarladan başka bağ ve bahçelerde de ziraat yapmışlardı (Rasonyı, 1971, s. 53). Bahçe kültürüne sahip olan Türkler arasında sebze ve meyve yetiştiriciliği de yaygındı. Kâşgarlı Mahmud, bağ ve bahçelere başkalarının nazarının değmemesi için kimilerine göre *kösgük* kimilerine göre ise *abakı* adı verilen nazarlıkların kullanıldığını belirterek Türklerin bugün de devam eden ve bahçelerle ilgili ilginç adetleri olduğunu ifade etmiştir (Genç, 2005, s. 305).

2.12.2.1. Baġçıyān "bahçıvan, bahçe ziraatı yapan"

Eski Türklerde meslek olarak *baġçı / baġçıyān* olan kişi sadece bahçenin başında beklemez aynı zamanda onun bakımını üstlenir ve her türlü işini yapardı (Arat, 1987, s. 578).

Taranan metinlerden Kazan Hanlığı'na ait sadece Sahib Girey Han yarlığında "bahçe işlerinden sorumlu kişi" anlamında Farsça kökenli *baġçıyān* sözcüğü tespit edilmiştir (Kanar, 2008, s. 248):

Es-sulṭān el-Ġāzī Ṣāḥib Girey sözüm … erbāb-ı vekālātān ve maḳāmān ve ilçiyān ve ***baġçıyān*** … (KA/SGHY 1-5) "Gazi Sultan Sahip Girey sözüm…vekâlet ve makam sahiplerine, elçilere ve *bahçıvan*lara…"

2.13. Esnaf ile ilgili meslekler

Eski Türkler, iktisadi hayatlarında hayvan besiciliği, avcılık, tarım ve ticaretin yanında esnaf ve zanaat alanında da aktif rol almışlardır. Kılıç, kalkan, mızrak, madeni tabak, maşrapa,

ibrik, kazan, eyer ve koşum takımları gibi eşyaların birer sanat eseri değerinde Türkler tarafından yapılıyor olması, esnaf ve zanaatkâr zümresinin ne kadar kalabalık bir yer teşkil ettiğini göstermektedir (Baykara, 1997, s. 320-321).

Taranan metinlerde esnaf alanında hizmet eden 1 meslek adı tespit edilmiştir.

2.13.1. Gıda ve beslenme ile ilgili meslekler

Eski Türklerde yiyecek kültürünün ana maddelerini süt ve et oluşturmaktadır. Gerek konar-göçer gerekse tamamen yerleşik hayatı benimsedikleri dönemlerde Türk toplumu gelişmiş gıda ve beslenme usullerine sahiptir. Çeşitli meyve, sebze, tahıl, baklagiller vb. Türk iktisadi hayatında geniş bir yer tutmaktadır (Ögel, 1978).

2.13.1.1. Bāzārda turġan "pazarcı"

Taranan metinlerden, esnaf alanında görev yapan meslek adı olarak sadece Altın Ordu Hanlığı'na ait Temir Kutluk yarlığında "pazarcı" anlamındaki *bāzārda turġan* sözcüğü tespit edilmiştir:

Soz-üm … kemeçi koprükçi-ler-ġe ***bāzār-da turġan***-lar-ġa (AO/TKY 1-12) "Sözüm sağ kol ve sol kolun prenslerine,… gemici ve köprücülere, *pazarda duran*lara!

Sonuç

Türk dili tarihinde yarlık ve bitikler, nesir türünde yazılmış olup edebî değil, devletlerin resmî yazışma dilini ortaya koyan vesika niteliğindeki metinlerdir. Bu makalede de Altın Ordu, Kırım ve Kazan Hanlıkları'na ait yarlık ve bitikler, içerdikleri meslek adları bağlamında tasnif edilmek suretiyle ele alınmıştır. Toplam 13 farklı meslek grubu ile 37 çeşit meslek adı tespit edilmiş olup bunlardan kullanım sıklık oranı en fazla olan meslek alanını "hizmet (%24)" ikinci olarak da "haberleşme ve iletişim (%21)" sektörü oluşturmaktadır.

Altın Ordu, Kırım ve Kazan Hanlıkları'nın gündelik hayatlarının parçası olan bu meslekî terimler, Harezm-Kıpçak Türkçesindeki yapıları ve kavram alanları bakımından -tarihî dönemlerdeki kullanım şekilleri de göz önünde bulundurularak- incelenmeye çalışılmıştır.

Altın Ordu, Kırım ve Kazan sahalarında sosyal hayatın, meslekî terminolojiden yola çıkılarak filolojik ve kültürel açıdan ele alındığında Türkçenin dışında Arapça, Farsça, Moğolca ve Süryanice gibi pek çok dili içinde barındırmış bir hareketliliğe sahip olduğu görülür. Özellikle Moğolca bazı vergi adları ile askerî terimlerin Türk diplomasi diline girmiş ve yaygınlık kazanmış olmasında, Çingizli sülalesinin bürokrasilerinde görevli Uygur Türklerinin etkili olduğu söylenebilir.

Yarlık ve bitiklerde tespit edilen meslek adlarından hareketle Altın Ordu, Kırım ve Kazan Hanlıkları'nın diplomatik, ticari, askerî, adli, dinî, kültürel, iktisadi, kültürel vb. hayatları hakkında bilgi edinmek mümkündür. Dolayısıyla Harezm Türkçesinin Harezm-Kıpçak edebî diline yansıyan bu meslek adları vasıtasıyla Eski Türklerin yaşayış tarzına dikkat çekilmiş ve Türklük biliminin hizmetine sunulmuştur.

Kaynaklar

Akalın, M. (1988). *Tarihî Türk şiveleri.* Ankara: TKAE Yayınları.

Alışık, C. E. (2008). Dîvânu Lugâti't-Türk'te Oğuz damgaları. *Kâşgarlı Mahmud Kitabı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 65-79.

Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III indeks.* Neşre Haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya Nuri Yüce, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Arat, R. R. (1988). *Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig II çeviri.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Arat, R. R. (2007). *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig I metin.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arat, R. R. (1987). *Makaleler*. Haz. O. F. Sertkaya, Ankara: TKAE Yayınları.

Ata, A. (2014). *Çağatay Türkçesinin ilk devresi Harezm-Altın Ordu Türkçesi.* Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.

Atalay, B. (2006). *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it-Türk (çeviri).* I, II, II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atalay, B. (2006). *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it-Türk (dizin).* IV, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Barutcu Özönder, S. (1996). *ʿAlī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l-Luġateyn iki dilin muhakemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Baykara, T. (2001). *Türk kültür tarihine bakışlar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Caferoğlu, A. (2000). *Türk dili tarihi II.* İstanbul: Enderun Kitabevi.

Clauson, G (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century*, Oxford: Clarendon Press.

Derman, S. (2016). Kırım Hanlığı. *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, Ed. İ. Kemaloğlu, H. Alan, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Divitçioğlu, S. (2005). *Orta-Asya Türk imparatorluğu VI.-VIII. yüzyıllar*. Ankara: İmge Kitabevi.

Doerfer, G. (1963). *Türkische und Mongolische elemente im Neupersischen.* I, (II: 1965, III: 1967, IV: 1975), Wiesbaden.

Eberhard, W. (1943). Eski Çin kültürü ve Türkler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* Çev. İ. Berk, 477-487.

Eckmann, J. (2000). *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi üzerine araştırmalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eker, S. (2006). Özbekistan'da Oğuzca bir diyalekt. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, 5*, 113-128.

Ercilasun, A. B. (2007). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2016). *Türk kağanlığı ve Türk bengü taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation, a functional approach to the lexicon*. I-II, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Eren, H. (1979). Türklerde ekinciliğin gelişmesine katkılar. *Türkoloji Dergisi*, VIII/1, 1-28.

Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergin, M. (2008). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Genç, R. (2005). *Kaşgarlı Mahmud'a göre XI. yüzyılda Türk dünyası*. Ankara: TKAE Yayınları.

Güneş, B. (2016). Kutadgu Bilig'deki meslek ve unvan adlarının Derleme Sözlüğü'ne yansımaları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. *5(4)*, 1532-1543.

Golden, P. (2017). *Türk halkları tarihine giriş*. Çev. O. Karatay, İstanbul: Ötüken Yayınevi.

Gömeç, S. (2006). *Türk kültürünün ana hatları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Hamilton, J. R. (1998). *Budacı iyi ve kötü kalpli prens masalının Uygurcası*. Çev. E. Korkut, İ. Birkan, Ankara: Simurg Yayınları.

İlhan, N. ve Şenel, M. (2008). Av hayvanlarının kişi adlarındaki yansıması. *Av ve Avcılık Kitabı*. Ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 321-336.

İlter, E. (2002). *Milli istihbarat teşkilat tarihçesi.* Ankara.

Kabadayı, O. (2007). *Eski Türkçede gökbilimi (astronomi) terimleri.* Kırıkkale Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kafesoğlu, İ. (1987). *Türk bozkır kültürü.* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk millî kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kamalov, K. (2009). *Altın Orda ve Rusya (Rusya üzerindeki Tatar etkisi).* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kanar, M. (2008). *Farsça-Türkçe sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.

Kanar, M. (2009). *Arapça-Türkçe sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.

Karaağaç, G. (2009). *Dil, tarih ve insan*. İstanbul: Kesit Yayınları, 153-234.

Karahan Kök, N. (2020). Türkistan hanlıkları yarlıklarında geçen vergi adları. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi,* 212-244.

Klyashtorny, S. G. ve Sultanov, T.İ. (2013). *Kazakistan Türkün üç bin yılı*. Rus. Çev. D. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.

Kurat, A. N. (1954). Kazan Hanlığı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, *12/3-4*, 227-248.

Manz, B. F. (2017). *Timurlenk, bozkırların son göçebe fatihi*. İstanbul: Kronik Yayınları.

Mert, O. ve Bozkırlı, K. Ç. (2015). Orhun Yazıtları'nda boyları bir araya getirme çabaları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. *4(1)*, 1-15.

Ögel, B. (1971a). *Türk kültürünün gelişme çağları I*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Ögel, B. (1971b). *Türk kültürünün gelişme çağları II*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Ögel, B. (1978). *Türk kültür tarihine giriş*. IV, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Özyetgin, A. M. (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan sahasına ait yarlık ve bitiklerin dil ve üslûp incelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki:

Saray, M. (1989). Altın Orda Hanlığı. *İslam Ansiklopedisi*. 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 538-540.

Saray, M. (1994). Başlangıcından Petro'ya kadar Türk-Rus münasebetlerine genel bir bakış. *Tarih Dergisi, 35,* 193-222.

Sevortyan, Ê. V. (1989). *Etimologiceskij slovar' Tjurkskih yazıkov (obşetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na bukvı "j", "y" i "d*", Moskva: Nauka.

Steingess, F. (1892). *A comprehensive Persian-English dictionary*. London.

Sümer, F. (1984). *Eski Türklerde şehircilik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.

Şeşen, R. (2001). *İslâm coğrafyalarına göre Türkler ve Türk ülkeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Şeyh Süleyman Efendi-yi Buhârî (1298). *Lugat-i Çaġatay ve Türkī-yi Osmanī*. İstanbul.

Thackston, W. M., Jr (1993). *Zahiruddin Muhammed Bâbur Mirza Bâburnâme, Çağatayca aslı, Abdurrahim Hanhanan'ın Farsça tercümesi ve İngilizcesi, III: Hindistan.* Yay. Şinasi TEKİN, Gönül Alpay Tekin, Harvard Üniversitesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları 18.

Togan, A. Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihi'ne giriş.* 1, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Togan, A. Z. V. (1982). *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznâmesi, tercüme ve tahlili*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Türkoğlu, İ. (2002). Kazan Hanlığı. *İslam Ansiklopedisi*, XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 136-138.

Vasary, I. (1977). Susun and Süsün in Middle Turkic texts. *Acta Orientalia Hungarica,* 31, 51-59.

Vasiliyev, D. D. (1997). Kök-Türklerin okuma yazma bilmeleri sorunu. *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Yakubovski, A. Y. (1976). *Altın Ordu ve çöküşü*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Extended Abstract

Located within the borders of Uzbekistan and Turkmenistan, Khwarazm is surrounded by Karakalpakstan the north, Bukhara in the south and Turkmenistan in the west, extending as a narrow strip along the Oxus River in the south of the Aral Sea. The fact that the Khwarazm region is the crossing point of the caravan route from Russia to Europe reveals the dialects of different tribes in each of the works given in this geography. On the basis of Karakhanid Turkish as the written language, and having developed under the influence of the literary language characteristics of Oghuz, Kipchak, Kangli and other Turkish tribes, Khwarazm Turkish was being dominanted in this geography. Containing the characteristics of a transition period between Karakhanid Turkish and Eastern Turkish, Khwarazm Turkish is a literary language that flourished surrounding the Golden Horde State, founded by Batu Khan (the grandson of Genghis Khan, and the son of Coçı Khan), which includes the Kipchak steppes extending from Khwarazm to beyond the Don River and the lands that extend from Crimea and Derbend.

In this article, we will endeavour to discuss the works named yarliqs and bitiks that were produced in the Khwarazm-Kipchak branch of Khwarazm Turkish and in the Golden Horde, Crimea and Kazan Khanates in the context of their occupational names. “Yarliq” is a diplomatic correspondence sent by a ruler to a foreign ruler, containing the orders and requests of the khan, or it is named after the tarhanlıks that provide exemption from all kinds of tax and state services and offer various opportunities to the person given by the khan; and “bitik” is the sort of letters that are sent by khans and sultans to each other or to others only for the purpose of receiving and giving information and communicating on various subjects, without partaking of an order.

The Yarliq of Tokhtamysh Khan, belonging to the Golden Horde area, was written in Uighur alphabet, while Temir Qutlugh was written in both Uighur and Arabic alphabet. Three pieces belonging to the last period of the Golden Horde were written in Arabic alphabet. The language of the yarliqs reflects the stylistic features of Khwarazm-Kipchak Turkish. On the other hand, there are stylistic features of Ottoman Turkish in addition to Golden Horde Turkish in the pieces that belong to the last period of the Golden Horde, which were presented to the Ottoman sultans.

Although the influences of the Golden Horde Turkish were present in the works produced during the Crimean Khanate period, established as a result of the dissolution of the Golden Horde and considered itself as the successor of them, Kipchak Turkish was predominant. However, after the khanate became subject to the Ottoman Empire in 1475, the influence of Ottoman Turkish began to be clear on these works.

Finally, we may claim that the linguistic features of Golden Horde Turkish are relatively predominant in the yarliqs that were written in the Kazan area in comparison with the texts in the other areas.

Providing information about the language of the Golden Horde, those yarliqs and bitiks are also the kind of significant texts that unravel the socio-cultural structure of the period. In this article, we will try to present the social life in the Golden Horde area with regard to the occupational names obtained from the texts. Professions have an important place in the history of Turkish culture. While some of the various professions have developed and continued their existence since the periods before Christ, some of them have declined and vanished. Professions are important elements that provide information about the social, economic, military, political life, culture, civilization and history of Turkish society. In this article, Turkish culture and social life in the Golden Horde area will be examined within the context of professions by means of yarliq and bitiks written in Khwarazm-Kipchak Turkish.

The occupational names identified in the work are classified under the following headings: Service, diplomacy, communication and postal affairs, security, finance, justice, trade, animal husbandry civil engineering, education-training and culture, administration, religion, agriculture, artisan.

The fact that such a variety of names are used for professions in the Khwarazm-Kipchak Turkish texts shows how dynamic their business and social lives were in the Golden Horde area, and accordingly, how sophisticated the structure of the state was in terms of culture and civilization.